

รูปหนังสือฉบับนี้ประดับปรารภที่ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี

โดย
นางอรทัย ยิ่งสูง

การค้นคว้าอิสระนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2552

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

รูปหนังสือฉบับประดับประดาพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี

โดย
นางอรทัย ยิ่งสูง

การค้นคว้าอิสระนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2552

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

**THE ROW OF HAMSA DECORATING THE MAIN PRANG
OF WAT MAHATHAT, LOPBURI**

**By
Oratai Yingsoong**

An Independent Study Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree

MASTER OF ARTS

Department of Art History

Graduate School

SILPAKORN UNIVERSITY

2009

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้การค้นคว้าอิสระเรื่อง “ รูปหงส์ปูนปั้น
ประดับปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี ” เสนอโดย นางอรทัย ยิ่งสูง เป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

.....
(รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริชัย ชินะตั้งกูร)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
วันที่.....เดือน..... พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาการค้นคว้าอิสระ
ศาสตราจารย์ ดร.สันติ เล็กสุขุม

..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์)
...../...../.....

..... กรรมการ
(ศาสตราจารย์ ดร.สันติ เล็กสุขุม)
...../...../.....

50107320 : สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

คำสำคัญ : รูปหงส์ปูนปั้น/ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี

อรรถัย ยิ่งสูง : รูปหงส์ปูนปั้นประดับปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี.

อาจารย์ที่ปรึกษาการค้นคว้าอิสระ : ศ.ดร.สันติ เล็กสุขุม. 59 หน้า.

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปหงส์ทั้งที่สลักลงบนหินทรายและรูปหงส์ปูนปั้นประดับปราสาทแบบขอมในประเทศไทยที่ปราสาทหินพิมาย ปราสาทสามยอด ที่ปราสาทแบบไทย เช่น ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ปราสาทหมายเลข 16 ค. ปราสาทวัดนครโกษา ลพบุรี ปราสาทวัดจุฬามณี พิษณุโลก และที่เจดีย์ทรงระฆังวัดช้างรอบ กำแพงเพชร ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 17 เรื่อยมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 21 ได้ผลว่ารูปหงส์อาจเป็นสัญลักษณ์แสดงเขตของชั้นสวรรค์ และป่าหิมพานต์ ในขณะที่เดียวกันรูปหงส์ถูกใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่งศาสนสถานด้วย

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา 2552

ลายมือชื่อนักศึกษา.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาการค้นคว้าอิสระ.....

50107320 : MAJOR : ART HISTORY

KEY WORD : THE ROW OF HAMSA/AT THE MAIN PRANG OF WAT

MAHATHAT,LOP BURI

ORATAI YINGSOONG : THE ROW OF HAMSA DECORATING THE MAIN PRANG
OF WAT MAHATHAT, LOPBURI. INDEPENDENT STUDY ADVISOR : PROF. SANTI
LAKSUKHUM, Ph.D. 59. pp.

The purpose of this research is to study the row of hamsa which is carved on the sandstone and the row of hamsa decorating the Khmer style Prasat in Thailand at Prasat Phimai, Prasat Samyord and at the Thai style Prang, i.e. the main Prang in Wat Prasirattanamahatit Prang No. 16 Kor., Prang in Wat Nakornkosa, Lopburi Province, Prang in Chulamanee, Phitsanulok Province and the bell shape Stupa at Wat Chang Rob, Kamphaengpetch Province, from Buddha Era 17-21, it found that a row of hamsa may be the symbol showing the territory of the heaven and Himmaphan as well as the decoration of religious places.

Department of Art History Graduate School, Silpakorn University Academic Year 2009

Student's signature

Independent Study Advisor's signature

กิตติกรรมประกาศ

การค้นคว้าอิสระฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยการได้รับความอนุเคราะห์และความกรุณาจากบุคคลหลายท่าน จึงขอขอบพระคุณมา ณ ที่นี้ด้วย คือ

ศาสตราจารย์ ดร. สันติ เล็กสุขุม อาจารย์ผู้ควบคุมการค้นคว้าอิสระ ผู้ให้ความรู้ สร้างความศรัทธาในการเรียนรู้ในสาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะให้แก่ผู้วิจัย ให้คำปรึกษาตรวจสอบและแก้ไขการค้นคว้าอิสระฉบับนี้

รองศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ชัย สายสิงห์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. เขษม ติงสัญชลี

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง

อาจารย์ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ

ทั้งสี่ท่านนี้เป็นผู้ให้ความรู้ในสาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะแก่ผู้วิจัย ให้คำปรึกษา และตรวจสอบการค้นคว้าอิสระฉบับนี้

และขอขอบคุณ คุณประสพ ยิ่งสูง และคุณศรียา นันทนา ผู้ให้การสนับสนุนและเป็นกำลังใจให้แก่ผู้วิจัย ในการศึกษา รวมทั้งการทำการค้นคว้าอิสระฉบับนี้ด้วย

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญภาพ.....	ฉ
สารบัญลายเส้น.....	ฐ
บทที่	
1 บทนำ	
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	3
สมมุติฐานของการศึกษา.....	4
ขอบเขตของการศึกษา.....	4
ขั้นตอนการศึกษา	4
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	5
2 การศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับรูปหงส์ปูนปั้นและคติความเชื่อทั้งศาสนาพุทธและ ศาสนาพราหมณ์ในการประดับรูปหงส์ที่ศาสนสถาน	6
ตำแหน่งที่มีรูปหงส์ประดับ	7
คติความเชื่อเกี่ยวกับการประดับรูปหงส์	8
หงส์ในฐานะที่เป็นลวดลายประดับศาสนสถาน	9
การศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับลวดลายที่ประดับศาสนสถาน.....	11
3 การเปรียบเทียบระหว่างหงส์ปูนปั้นกับหงส์สลักบนหินทราย	14
ความหมายของการปรากฏรูปหงส์ที่ส่วนต่าง ๆ ของศาสนสถาน.....	14
รูปแบบของหงส์ปูนปั้นที่ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ และหงส์ที่สลักลงบนหินทรายที่ปราสาทหินพิมาย	14
การเปรียบเทียบรูปหงส์ปูนปั้นในลักษณะต่าง ๆ.....	16
ตำแหน่งการประดับรูปหงส์ปูนปั้น.....	16
การลำดับรูปหงส์ที่ชั้นประดับลวดลาย.....	16

บทที่	หน้า
รูปแบบของหงส์.....	18
ทิศทางการเดินของหงส์.....	20
การกำหนดอายุของรูปหงส์.....	21
4 เพิ่มเติมประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างรูปหงส์ปูนปั้นที่ปราสาทวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ และปราสาทอื่น ๆ ในลพบุรี กับรูปหงส์สลักที่ปราสาทหินพิมายและ ปราสาทพนมรุ้ง	23
รูปแบบศิลปะของหงส์ปูนปั้นกับรูปแบบศิลปะของหงส์สลักจากหินทราย.....	23
ความสัมพันธ์ของการประดับรูปหงส์กับรูปแบบของศาสนสถาน.....	24
5 สรุป.....	26
บรรณานุกรม.....	27
ภาคผนวก.....	29
ประวัติผู้วิจัย.....	59

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
1	ปูนปั้นรูปหงส์ประดับที่ลวดบัวเชิงชุ้มตรีมุข ด้านทิศใต้ ปรากฏประธาน วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี สร้างราวต้นพุทธศตวรรษที่ 19..... 35
2	ปูนปั้นรูปหงส์ที่ชั้นบัวเชิงบาตรของเรือนธาตุ ปรากฏวัดจุฬามณี พิษณุโลก กำหนดอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 21 35
3	ปูนปั้นรูปหงส์ประดับที่บัวรดเกล้า ด้านทิศใต้ของชุ้มตรีมุข ปรากฏประธาน วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี สร้างราวต้นพุทธศตวรรษที่ 19..... 36
4	ภาพที่ 4 ปูนปั้นรูปหงส์ที่บัวรดเกล้า ชุ้มตรีมุข ด้านทิศใต้..... 36
5	ปูนปั้นรูปหงส์ที่บัวรดเกล้าชุ้มตรีมุข ด้านทิศใต้ 36
6	ทับหลังแสดงรูปหงส์เดินเรียงแถวรองรับรูปเทพและนางอัปสร จัดแสดงที่ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พิมาย นครราชสีมา..... 37
7	รูปหงส์เดินเรียงแถวในท่ายกปีกกำลังบิน..... 37
8	ปูนปั้นรูปสิงห์และเทพพนม แสดงเรื่องของป่าหิมพานต์ ที่ฐานบัวลูกฟักชั้นที่ 2 ปรากฏวัดจุฬามณี พิษณุโลก สร้างราวพุทธศตวรรษที่ 21..... 38
9	ปูนปั้นรูปครุฑและเทพพนม แสดงเรื่องของป่าหิมพานต์ ที่ฐานบัวลูกฟักชั้นที่ 2 ปรากฏวัดจุฬามณี พิษณุโลก สร้างราวพุทธศตวรรษที่ 21..... 38
10	ปราสาทหินพิมาย นครราชสีมา สร้างราวกลางพุทธศตวรรษที่ 17..... 39
11	ปราสาทพนมรุ้ง บุรีรัมย์ ปราสาทประธานสร้างราวกลางพุทธศตวรรษที่ 17..... 39
12	ปูนปั้นรูปหงส์ประดับที่ลวดบัวรดเกล้า ปราสาทสามยอด ลพบุรี สร้างราว กลางพุทธศตวรรษที่ 18..... 40
13	ปูนปั้นรูปหงส์ประดับที่ลวดบัวเชิงและบัวรดเกล้า ตรีมุข ปรากฏประธาน วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี สร้างราวต้นพุทธศตวรรษที่ 19..... 40

ภาพที่	หน้า
14	ปูนปั้นรูปหงส์ประดับที่ลวดบัวรดเกล้า ปรากฏหมายเลข 16 ค. ลพบุรี สร้างราวต้นพุทธศตวรรษที่ 19..... 41
15	ปูนปั้นรูปหงส์ประดับที่บัวรดเกล้าขององค์ปรากฏ ปรากฏวัดนครโกษา ลพบุรี สร้างราวกลางพุทธศตวรรษที่ 19..... 41
16	ปูนปั้นรูปหงส์ประดับที่ชั้นบัวเชิงบาตรของเรือนธาตุ ปรากฏวัดจุฬามณี พิษณุโลก สร้างราวพุทธศตวรรษที่ 21..... 42
17	กระหนกสลักหิน ศิลปะขอมแบบบาปวน-ต้นนครวัด ที่ฐานปราสาทหินพิมาย นครราชสีมา กำหนดอายุประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 17..... 42
18	กระหนกปูนปั้น ศิลปะขอมแบบบายน-ลพบุรี ประดับที่บัวรดเกล้า ปราสาทสามยอด ลพบุรี กำหนดอายุประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 18..... 43
19	กระหนกปูนปั้น ศิลปะขอมแบบบายน-ลพบุรี เป็นเครื่องประดับหน้าบุคคล ที่ปราสาทสามยอด ลพบุรี กำหนดอายุประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 18 43
20	ชั้นประดับลวดลายที่ฐานบัวเรือนธาตุ ปราสาทหินพิมาย นครราชสีมา กำหนดอายุประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 17..... 44
21	รูปหงส์ในลายก้านขดที่ฐานบัวเรือนธาตุ ปราสาทหินพิมาย นครราชสีมา กำหนดอายุประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 17..... 44
22	รูปหงส์ที่เพ็องอุระ เรือนธาตุ ปราสาทหินพิมาย นครราชสีมา กำหนดอายุประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 17..... 45
23	เพ็องอุระปูนปั้นที่ยอดผนังเรือนธาตุ ปรากฏประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี กำหนดอายุประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ 19..... 45
24	เพ็องอุระปูนปั้นที่ประดับเสาประตูตรีมุข ปรากฏประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี กำหนดอายุประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ 19..... 46

ภาพที่	หน้า
25	<p>เพ็ญอุบะปูนปั้น ประดับยอดผนังเรือนธาตุ ปรากฏหมายเลข 16 ค. ลพบุรี</p> <p>กำหนดอายุประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ 19..... 46</p>
26	<p>ปูนปั้นรูปหงส์ที่ मुखกระแสนและตรีมุข ปรากฏวัดจุฬามณี พิษณุโลก</p> <p>กำหนดอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 21..... 47</p>
27	<p>รูปหงส์ที่เจดีย์ทรงระฆัง วัดช้างรอบ กำแพงเพชร กำหนดอายุประมาณ</p> <p>พุทธศตวรรษที่ 21..... 47</p>
28	<p>ปูนปั้นรูปหงส์ที่ชั้นประดับลวดลายที่ลวดบัวเชิงซุ้มตรีมุข ปรากฏประธาน</p> <p>วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี..... 48</p>
29	<p>ปูนปั้นรูปหงส์ที่บัวเชิงเรือนธาตุด้านทิศใต้และทิศตะวันตก ปรากฏประธาน</p> <p>วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี กำหนดอายุประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ 19..... 48</p>
30	<p>ปูนปั้นรูปหงส์ที่บัวรัดเกล้า ปราสาทสามยอด ลพบุรี..... 49</p>
31	<p>ปูนปั้นรูปหงส์ที่บัวรัดเกล้า ปรากฏหมายเลข 16 ค. ลพบุรี</p> <p>กำหนดอายุประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ 19..... 49</p>
32	<p>ปูนปั้นรูปหงส์ประดับที่บัวรัดเกล้า ปรากฏวัดนครโกษา ลพบุรี</p> <p>กำหนดอายุประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 19..... 50</p>
33	<p>รูปหงส์ในลายก้านขด (ลวดบัวหางย) ที่บัวรัดเกล้าเรือนธาตุ ปราสาทหินพิมาย</p> <p>นครราชสีมา กำหนดอายุประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 17 50</p>
34	<p>รูปหงส์ปูนปั้นที่ชั้นเชิงบาตรลวดบัวเชิงของตรีมุข ปรากฏวัดจุฬามณี พิษณุโลก</p> <p>กำหนดอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 21..... 51</p>
35	<p>ทับหลังแสดงรูปหงส์เดินเรียงแถวรองรับพระพุทธรูปปางสมาธิภายในซุ้ม</p> <p>จัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย นครราชสีมา..... 51</p>

ภาพที่	หน้า
36	ปูนปั้นรูปหงส์เข้าแถวเดินแยกทางขวาของซุ้มที่บัวรดเกล้า ปราสาทสามยอด ลพบุรี กำหนดอายุประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 18..... 52
37	ปูนปั้นรูปหงส์เข้าแถวเดินแยกทางซ้ายของซุ้มที่บัวรดเกล้า ปราสาทสามยอด ลพบุรี กำหนดอายุประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 18..... 52
38	ปูนปั้นรูปหงส์เข้าแถวเดินแยกทางขวาและทางซ้ายของซุ้มที่บัวรดเกล้า ปรากฏหมายเลข 16 ค. ลพบุรี กำหนดอายุประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ 19..... 53
39	ปูนปั้นรูปหงส์เข้าแถวเดินแยกทางขวาและทางซ้ายของซุ้มที่บัวรดเกล้า ปรากฏวัดนคร โภชา ลพบุรี กำหนดอายุประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 19..... 53

สารบัญลายเส้น

ลายเส้นที่	หน้า
1	ปูนปั้นรูปสิงห์และเทพพนม แสดงเรื่องของป่าหิมพานต์ ที่ฐานบัวลูกฟักชั้นที่ 2 ปราสาทวัดจุฬามณี พิชณุโลก สร้างราวพุทธศตวรรษที่ 21..... 55
2	ปูนปั้นรูปครุฑและเทพพนม แสดงเรื่องของป่าหิมพานต์ ที่ฐานบัวลูกฟักชั้นที่ 2 ปราสาทวัดจุฬามณี พิชณุโลก สร้างราวพุทธศตวรรษที่ 21..... 55
3	กระหนกสลักหิน ศิลปะขอมแบบบาปวน-ดันทนครวัด ที่ฐานปราสาทหินพิมาย นครราชสีมา กำหนดอายุประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 17..... 56
4	กระหนกปูนปั้น ศิลปะขอมแบบบาปวน-ลพบุรี เป็นเครื่องประดับหน้าบุคคล ที่ปราสาทสามยอด ลพบุรี กำหนดอายุประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 18 56
5	เพ็องอุบะปูนปั้นที่ยอดผนังเรือนธาตุ ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี กำหนดอายุประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ 19..... 57
6	เพ็องอุบะปูนปั้นที่ประดับเสาประตูตรีมุข ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี กำหนดอายุประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ 19..... 57
7	กระหนกปูนปั้น ประดับบัวรดเกล้า ปราสาทสามยอด ลพบุรี กำหนดอายุประมาณ กลางพุทธศตวรรษที่ 18..... 58

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา (Statements and problematic of the problems)

การสร้างปราสาทแบบขอมหรือปราสาทแบบไทยนั้นเป็นการสร้างตามคติจักรวาล ซึ่งมีทั้งที่เป็นจักรวาลตามความเชื่อในศาสนาพราหมณ์และจักรวาลตามความเชื่อในศาสนาพุทธ โดยคติจักรวาลทั้งสองนี้จะมีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางของจักรวาลเหมือนกัน และมีส่วนประกอบอื่น ๆ ของจักรวาลที่คล้ายกัน¹ ดังนั้น การสร้างปราสาทหรือปราสาทเป็นศูนย์กลางของศาสนสถานจึงเปรียบเสมือนเป็นเขาพระสุเมรุ ซึ่งเป็นศูนย์กลางของจักรวาล

ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี มีอายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ 19² ที่ปราสาทองค์นี้มีการประดับแถวหงส์ที่บัวเชิงเรือนธาตุและตรีมุขซึ่งอยู่เหนือฐานบัวก่อนที่จะถึงลายกรวยเชิงและที่บัววัดเกล้าตรีมุข การทำลวดลายแถวหงส์ประดับเป็นแนวตลอดองค์ปราสาท คงจะสืบทอดมาจากวัฒนธรรมเขมร ซึ่งอาจจะมีการปรับเปลี่ยนตำแหน่งจากแถวรูปหงส์ที่บัววัดเกล้าปราสาทหินพิมาย การประดับแถวรูปหงส์แสดงถึงสัญลักษณ์ว่า เหนือแนวชั้นหงส์ขึ้นไปนั้นหมายถึง ชั้นสวรรค์

การประดับแนวของหงส์ในส่วนของบัวเชิงนี้พบไม่มากนักในกลุ่มปราสาทเพราะในระยะหลังส่วนนี้ประดับเพียงลวดลายกระหนกงอโค้งแทน แนวหงส์อาจเปลี่ยนตำแหน่งไปอยู่ที่ชั้นบัววัดเกล้าแทน เช่นที่ปราสาทวัดนครโกษา เป็นต้น มีเพียงปราสาทวัดจุฬามณี พิษณุโลก ที่มีการประดับแนวหงส์ที่บัวเชิงเช่นเดียวกับวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี เพราะปราสาทวัดจุฬามณีมีลักษณะสำคัญหลายประการที่คล้ายกับปราสาทวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี อาจกล่าวได้ว่า

¹ กรมศิลปากร, วิวัฒนาการพุทธสถานไทย (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2533. จัดพิมพ์ประกอบการจัดนิทรรศการพิเศษ เนื่องในเทศกาลปฐมพรรษาปี 2533 ณ พระที่นั่งอิศราวินิจฉัย พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร 6 กรกฎาคม-10 กันยายน 2533), 103.

² สันติ เล็กสุขุม, วิวัฒนาการของชั้นประดับลวดลาย และลวดลายสมัยอยุธยาตอนต้น (กรุงเทพฯ : อัมรินทร์การพิมพ์, 2522), 35.

มีลักษณะบางประการที่มีการถ่ายแบบไปจากวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี³ ทั้งนี้ ปรากฏวัดจุฬามณี สร้างราวพุทธศตวรรษที่ 21

นอกจากการประดับรูปหงส์ที่ปรากฏที่ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรีแล้ว ศาสนสถานอื่นๆ ในตัวเมืองลพบุรีก็ยังมีปรากฏรูปหงส์ด้วย เช่น ที่ปราสาทสามยอด ปรากฏหมายเลข 16 ค. ในบริเวณวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ และปรากฏวัดนครโกษา ซึ่งส่วนมากเป็นศาสนสถานที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาเดียวกันกับวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ยกเว้นปราสาทสามยอดที่มีอายุเก่ากว่า ปรากฏองค์อื่นเพราะสร้างราวกลางพุทธศตวรรษที่ 18⁴

ส่วนตำแหน่งที่ประดับรูปหงส์ที่ปราสาทแบบขอมนั้น ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันยังคงปรากฏรูปหงส์ที่ชัดเจน เช่นที่บัวเชิงเรือนธาตุ บั้วรดเกล้าและในลายเฟื้องอุระของปราสาทหินพิมายเพราะไม่มีปัญหาเรื่องการซ่อมในชั้นหลัง⁵ ส่วนตำแหน่งที่มีการประดับรูปหงส์ที่ปรากฏที่ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ นั้น คงเหลือให้ศึกษาที่บัวเชิงชุ้มตรีมุข ที่บัวเชิงเรือนธาตุ และที่บั้วรดเกล้าชุ้มตรีมุขเท่านั้น จากการพิจารณาเปรียบเทียบดังกล่าวข้างต้น ทำให้เห็นได้ว่าหงส์ซึ่งแสดงความเป็นสัญลักษณ์ของชั้นสวรรค์นั้น⁶ ควรจะเป็นรูปหงส์ที่ประดับอยู่ส่วนบนของเรือนธาตุ

ที่ปราสาทหินพิมายปรากฏแถวหงส์ในทำบิณประดับอยู่ที่ลวดบัวหางของบั้วรดเกล้าเรือนธาตุ ส่วนที่ปรากฏที่ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี มีแถวรูปหงส์เรียงกันเป็นการแสดงรูปหงส์ด้านหน้าหรือด้านเฉียงประดับที่ลวดบัวหางของลวดบัวเชิงของตรีมุขและเรือนธาตุ และที่บั้วรดเกล้าตรีมุข เป็นการแสดงให้เห็นว่าปรากฏที่ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเป็นแหล่งบันดาลใจในการสร้างปรากฏวัดจุฬามณี (สร้างราวพุทธศตวรรษที่ 21) แต่รูปหงส์ของปรากฏวัดจุฬามณีประดับอยู่ที่ลวดบัวหางของชั้นเชิงบาตรที่ชุ้มตรีมุขและเรือนธาตุเป็นรูปหงส์ด้านข้างซึ่งเป็น

³ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พัฒนาการของงานศิลปกรรมเมืองลพบุรีตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 ถึงพุทธศตวรรษที่ 24 โครงการย่อยที่ 3.3 “พัฒนาการศิลปกรรมสมัยก่อนอยุธยาและสมัยอยุธยา (พุทธศตวรรษที่ 18-23)” (กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี, 2549), 27-28.

⁴ สันติ เล็กสุขุม, วิวัฒนาการของชั้นประดับลวดลาย และลวดลายสมัยอยุธยาตอนต้น (กรุงเทพฯ : อัมรินทร์การพิมพ์, 2522), 1.

⁵ เรื่องเดียวกัน, 2.

⁶ กัญญรัตน์ เวชชศาสตร์, การศึกษาเรื่องหงส์จากศิลปกรรมในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2550), 28.

ลักษณะที่คลี่คลายจากรูปแบบเดิมแล้ว⁷ หนึ่ง ที่เจดีย์วัดช้างรอบ กำแพงเพชร ปรากฏรูปหงส์แสดง ด้านข้างประดับที่เจดีย์ประธานทรงระฆัง ซึ่งพิจารณาได้ว่ารูปหงส์ดังกล่าวคงสร้างขึ้นในระยะ ใกล้เคียงกับรูปหงส์ที่แสดงด้านข้างที่ปราสาทวัดจุฬามณี

จากที่กล่าวมาแล้วข้างต้น จะเห็นได้ว่าตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 17 จนถึงพุทธศตวรรษ ที่ 21 มีการประดับรูปหงส์ทั้งที่ปราสาทแบบขอมและปราสาทแบบไทยและมีความหลากหลาย ซึ่งควรทำการรวบรวม เปรียบเทียบรูปแบบของหงส์ที่เกิดขึ้นตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 17 ที่ปราสาท แบบขอมในประเทศไทยจนถึงรูปหงส์ที่ประดับที่ปราสาทแบบไทยในพุทธศตวรรษที่ 21 และแม้ว่า ข้อมูลทางด้านวิชาการในขณะนี้จะได้มีการค้นคว้าและวิจัยเรื่องลวดลายประดับทั้งหมดที่ประดับ อยู่ที่ปราสาทแบบขอมและปราสาทแบบไทยไว้แล้ว แต่ก็ยังไม่มีการศึกษาเรื่องรูปแบบของหงส์ โดยเฉพาะในด้านของความเกี่ยวข้องของรูปหงส์ที่ประดับอยู่ที่ปราสาทพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี และปราสาทองค์อื่นๆ ในกลุ่มนี้ในลพบุรี ว่ามีการถ่ายทอดหรือการรับแนวความคิดในด้าน คติความเชื่อ หรือในด้านรูปแบบจากปราสาทแบบขอมในประเทศไทย (เช่นที่ปราสาทหินพิมาย และปราสาทพนมรุ้ง) หรือไม่ อย่างไร

เนื่องจากรูปแบบของปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี เหมือนกับรูปแบบ ของปราสาทประธานของปราสาทหินพิมายและปราสาทพนมรุ้ง มากกว่าปราสาทสามยอด เพราะ อิทธิพลศิลปะเขมรยังคงปรากฏอยู่มาก ทั้งในส่วนของลวดลายประดับและลักษณะของปราสาท เช่น ส่วนฐานยังคงเตี้ยอยู่ ส่วนเรือนธาตุ และส่วนหลังคาที่เรียงซ้อนกันขึ้นไปเป็นทรงพุ่มนั้น ได้ยืดยาว ขึ้นเล็กน้อย และมีมุขยื่นออกมาจากเรือนธาตุด้านทิศตะวันออก⁸ ซึ่งกรณีนี้น่าจะเป็นปัญหาที่ควร ได้รับการศึกษาเพื่อให้ทราบว่าที่ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี ตำแหน่งที่รูปหงส์ ประดับสืบทอดหรือเพิ่มเติมให้แตกต่างจากต้นแบบ คือ ปราสาทแบบขอมในประเทศไทยอย่างไร บ้าง และการสืบทอดมาซึ่งงานประดับสมัยหลังและรวมทั้งรูปแบบศิลปะด้วย

2. ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา (Goal and objective)

2.1 ศึกษาคติความเชื่อในการนำรูปหงส์ไปประดับที่ตำแหน่งต่างๆ ของ ศาสนสถาน

⁷ สันติ เล็กสุขุม, ปราสาทและลายปูนปั้น วัดจุฬามณี พิชญโลก (กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2539), 52.

⁸ สันติ เล็กสุขุม, “ปราสาทประธานสมัยอยุธยาตอนต้น,” วารสารเมืองโบราณ 6, 2 (ธันวาคม 2522- มกราคม 2523) : 97.

2.2 ศึกษารูปแบบศิลปะของรูปหงส์ที่ปรากฏที่ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี และปรากฏในพื้นที่ใกล้เคียง เช่น ปราสาทสามยอด ปรากฏหมายเลข 16 ค. และปรากฏ วัดนครโกษา ลพบุรี โดยศึกษาเปรียบเทียบกับรูปแบบศิลปะของรูปหงส์สลักหินทรายที่ประดับอยู่ที่ปราสาทแบบขอม ได้แก่ ปราสาทหินพิมายและปราสาทพนมรุ้ง ว่ามีความเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร และมีความสัมพันธ์กับรูปแบบของสถาปัตยกรรมที่รูปหงส์ประดับอยู่หรือไม่ อย่างไร

3. สมมุติฐานของการศึกษา (Hypothesis to be tested)

รูปแบบของรูปหงส์สลักหินทรายที่ปรากฏอยู่ที่ปราสาทประธานของปราสาทหินพิมายและปราสาทพนมรุ้ง ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 17 อาจจะเป็นต้นแบบของรูปหงส์ปูนปั้นในศาสนสถานที่สร้างด้วยอิฐหรือศิลาแลงในสมัยหลังที่ปรากฏที่ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี รวมทั้งที่ปรากฏหมายเลข 16 ค. ปรากฏวัดนครโกษา ลพบุรี ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 18 จนถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 19 และปรากฏวัดจุฬามณี พิษณุโลก ราวพุทธศตวรรษที่ 21

ทั้งนี้ จากรูปแบบศิลปะที่ปรากฏอยู่ที่รูปหงส์และศาสนสถานที่มีรูปหงส์ประดับอยู่ได้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่ได้รับจากวัฒนธรรมขอม ซึ่งอาจจะแสดงให้เห็นถึงอำนาจทางการเมืองของขอมที่แผ่ขยายเข้ามาในบริเวณเมืองลพบุรีในช่วงเวลานั้นด้วย

4. ขอบเขตของการศึกษา (Scope of delimitation of study)

ศึกษารูปแบบศิลปะของรูปหงส์ในลักษณะเปรียบเทียบกับรูปหงส์ที่ศาสนสถานอื่นที่มีรูปแบบคล้ายกัน หรือจัดอยู่ในกลุ่มเดียวกัน รวมทั้งรูปหงส์ที่ปราสาทแบบขอมในประเทศไทยเท่านั้น โดยจะนำรูปแบบศิลปะของรูปหงส์ที่ปรากฏที่ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี มาเปรียบเทียบกับรูปหงส์ที่ปราสาทสามยอด ปรากฏหมายเลข 16 ค. ปรากฏวัดนครโกษา ลพบุรี และปรากฏวัดจุฬามณี พิษณุโลก รวมทั้งเปรียบเทียบกับรูปหงส์สลักหินทรายที่ปราสาทประธานของปราสาทหินพิมายและปราสาทพนมรุ้ง โดยวิเคราะห์ร่วมกับรูปแบบของตัวปราสาทประธานที่มีรูปหงส์ประดับอยู่ เพื่อวิเคราะห์ถึงรูปแบบของสถาปัตยกรรมที่มีอิทธิพลหรือมีผลต่อลวดลายประดับโดยเฉพาะรูปหงส์ และพัฒนาการของรูปหงส์ตั้งแต่การสลักหินทรายจนถึงการปั้นปูน

5. ขั้นตอนการศึกษา (Process of the study)

5.1 ศึกษาจากข้อมูลเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องและมีประโยชน์ต่อการวิจัย รวมทั้งผลงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

5.2 ศึกษาจากหลักฐานด้านศิลปกรรมที่ปรากฏอยู่ที่ศาสนสถานที่มีปรากฏที่ปราสาท
วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี รวมทั้งที่ปราสาทสามยอด ปรากฏหมายเลข 16 ค. และปรากฏ
วัดนครโกษา ลพบุรี ที่ปราสาทหินพิมายและปราสาทพนมรุ้ง และที่ปรากฏที่ปราสาทวัดจุฬามณี
พิษณุโลก รวมทั้งที่เจดีย์วัดช้างรอบ กำแพงเพชร หรือแหล่งโบราณคดีที่เกี่ยวข้อง

5.3 ดำเนินการวิจัย โดยศึกษาและวิเคราะห์ลักษณะทางด้านรูปแบบศิลปะ เพื่อ
ศึกษาหาความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบของหงส์ กับรูปแบบของศาสนสถานที่มีรูปหงส์ประดับอยู่

5.4 วิเคราะห์ผลที่ได้จากการวิจัย เพื่อศึกษาภาพทางการเมือง วัฒนธรรม และ
อิทธิพลภายนอกในช่วงเวลาที่มีการใช้รูปหงส์ประดับศาสนสถาน โดยพิจารณาถึงหลักฐานทาง
ด้านประวัติศาสตร์ และโบราณคดีอื่น ๆ ร่วมในการวิเคราะห์

5.5 สรุปและเสนอผลงานการศึกษาโดยการทำรายงาน และการเสนอภาพ
ประกอบ

6. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

6.1 เข้าใจถึงรูปแบบศิลปะของรูปหงส์ที่ปรากฏที่ปราสาทพระศรีรัตนมหาธาตุ
ลพบุรี รวมทั้งที่ปราสาทสามยอด ปรากฏหมายเลข 16 ค. ปรากฏวัดนครโกษา ลพบุรี และปรากฏ
วัดจุฬามณี พิษณุโลก ซึ่งเป็นปรากฏแบบไทยที่ได้รับอิทธิพลจากปราสาทแบบขอม รวมทั้งเข้าใจถึง
ความแตกต่างกับศิลปะรูปหงส์ที่สลักบนหินทรายที่ปราสาทหินพิมายและปราสาทพนมรุ้ง ซึ่งเป็น
ปราสาทแบบขอมในประเทศไทย

6.2 เข้าใจถึงบริบททางสังคมในช่วงเวลาที่มีการสร้างศาสนสถานที่เป็นปราสาท
แบบขอมในประเทศไทยและที่เป็นปรากฏแบบไทยที่ได้รับอิทธิพลจากปราสาทแบบขอม

6.3 เป็นแนวทางในการศึกษาสำหรับผู้สนใจศึกษาประเด็นวิจัยที่เกี่ยวข้องต่อไป
ในอนาคต

บทที่ 2
การศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับรูปทรงสี่เหลี่ยมและ
คติความเชื่อทั้งศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ในการประดับรูปทรงสี่เหลี่ยมที่ศาสนสถาน

ความเป็นมาของรูปทรงสี่เหลี่ยมที่ประดับศาสนสถานที่ปรากฏที่ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี

แผนผังวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี เป็นรูปสี่เหลี่ยมเกือบจตุรัสมีปรากฏประธานที่มีอายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ 19 ตั้งอยู่ประมาณกึ่งกลางวัด โดยมีวิหารหลวงและพระอุโบสถวางเรียงกันกับปรากฏประธานในแนวแกนตะวันออก ตะวันตก รอบองค์ปรากฏประธานมีระเบียงคดล้อมรอบ 2 ชั้น ถัดจากระเบียงคดชั้นนอกออกมาทั้งสองด้านมีแนวเจดีย์วางเรียงขนานกันในแนวทิศตะวันออก ตะวันตก พิจารณาโครงสร้างหลักของแผนผังอาจสันนิษฐานได้ว่า มีการพัฒนาการมาจากแผนผังของปราสาทแบบมีระเบียงคดล้อมรอบในวัฒนธรรมเขมร⁹ (แผนผังที่ 1) คติการสร้างระเบียงคดนี้อาจเกิดมาจากความเชื่อในการสร้างศาสนสถานภายในแผนผังรูปสี่เหลี่ยม เป็นการจำลองจักรวาลตามคติพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ ซึ่งถือว่าเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางบนโลก โดยศาสนสถานเปรียบได้กับเทววิมานบนเขาพระสุเมรุ¹⁰

ปรากฏประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี ปัจจุบันคงเหลือส่วนล่างที่ก่อด้วยศิลาแลงตั้งแต่ฐานขึ้นไปจนถึงหน้าบัน เหนือขึ้นไปที่เป็นส่วนขององค์ปรากฏนั้นก่อด้วยอิฐจนถึงยอด ยอดปรากฏมี 5 ชั้นแต่ละชั้นประดับด้วยกลีบบนูน บางครั้งเรียกว่า หลังคาปรากฏ เพราะมีลักษณะที่สืบทอดมาจากปราสาทขอมมีการเพิ่มมุมที่ส่วนนี้ตามการเพิ่มมุมที่เรือนธาตุ¹¹ ฐานของ

⁹ ประยูร อุลุชาฎะ, ความเป็นมาของสถาปัตยกรรมในสยามประเทศ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2529), 72.

¹⁰ อากาศ โดประเสริฐ "รูปแบบของปรากฏประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี กับการกำหนดอายุ" ในรายงานการศึกษาโครงการ "การศึกษาวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี" รายงานประกอบวิชา 317 407 การศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544, 3. (อัดสำเนา)

¹¹ เรื่องเดียวกัน, 3-4.

ปราสาทประธานเป็นฐานบัวลูกฟูกซ้อนกัน 3 ฐาน นิยมทำเป็นฐานปราสาทแบบขอมที่มีมาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 18 โดยสืบเนื่องมายังปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี ที่ส่วนฐานมีการเพิ่มเก็จทำให้เกิดมุมเพิ่มขึ้นเป็นจระนำทิศของเรือนธาตุและตรีมุขด้านหน้าทางทิศตะวันออก เรือนธาตุอยู่ในผังสี่เหลี่ยมจตุรัสเพิ่มมุมและออกเก็จต่อขึ้นมาจากส่วนฐาน ด้านหน้าขององค์ปราสาทเป็นมุขยื่นออกมา ลักษณะของฐานมีการเพิ่มมุมอย่างมากซึ่งได้แสดงให้เห็นความแตกต่างได้เป็นอย่างดีกับปราสาทในศิลปะขอมซึ่งไม่นิยมสร้างฐานที่มีการเพิ่มมุมอย่างมากแบบนี้ ทางด้านทิศเหนือและทิศใต้มีฐานต่อยื่นเป็นปีกปราสาทออกมารองรับปราสาทขนาดเล็กซึ่งปัจจุบันนี้ได้พังลงหมดแล้วเหลือแต่เพียงส่วนฐาน สามารถศึกษาได้จากภาพถ่ายเก่า และที่ปราสาทประธานนี้ปรากฏรูปหงส์ที่เดินเรียงเป็นแถวที่บัวเชิงชุ้มตรีมุข¹²

ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี แสดงให้เห็นถึงลักษณะที่คลี่คลายมาจากปราสาทขอมที่มีรูปแบบโดยทั่วไปเป็นทรงพุ่มเตี้ย องค์ประกอบและรูปทรงของปราสาทโดยรวมมีลักษณะที่ยืดสูงและดูเพรียว รวมทั้งมีรายละเอียดบางประการที่แตกต่างจากปราสาทขอมเป็นต้นว่า มณฑปที่อยู่ทางด้านหน้าของปราสาทได้ถูกลดขนาดลงกลายเป็นตรีมุข การเพิ่มมุมและออกเก็จมากขึ้น ซึ่งลักษณะเหล่านี้จะมีวิวัฒนาการต่อมาเป็นลำดับในสมัยอยุธยาตอนต้น

จากการตรวจสอบการกำหนดอายุของปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี ซึ่งนักวิชาการได้ให้ความเห็นว่า อยู่ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 18 ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 19 นั้น มีผลสอดคล้องกับรูปแบบขององค์ปราสาทประธานที่มีพัฒนาการขึ้นมาในช่วงเวลาดังกล่าวจากปราสาทขอมมาเป็นปราสาทในวัฒนธรรมไทยและถือว่าเป็นต้นแบบของปราสาทในสมัยต่อมา¹³

ตำแหน่งที่มีรูปหงส์ประดับ

ที่บัวเชิงชุ้มตรีมุขของปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี มีรูปหงส์ประดับอยู่ ตัวหงส์แสดงด้านหน้าและด้านเฉียง (ภาพที่ 1) เป็นลายที่อาจนำไปเปรียบเทียบกับรูปหงส์ที่วัดจุฬามณี พินธุโลก ซึ่งเป็นศิลปกรรมในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เพราะหงส์สมัยอยุธยา

¹² ชุมนุมศึกษาวัฒนธรรม-โบราณคดี สโมสรนักศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร, “การศึกษาทางศิลปกรรมวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี,” นพศุล 1, 1 (2514) : 32-33.

¹³ อากาศ โดประเสริฐ "รูปแบบของปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี กับการกำหนดอายุ" ในรายงานการศึกษาโครงการ “การศึกษาวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี” รายงานประกอบวิชา วิชา 317 407 การฝึกภาคสนาม ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544, 3-4. (อัดสำเนา)

ตอนต้นเป็นหงส์ประดิษฐ์เห็นอาการเคลื่อนไหวในรูปด้านข้างเท่านั้น¹⁴ (ภาพที่ 2)

นอกจากนี้ที่บัวรดเกล้าของปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี ด้านทิศใต้¹⁵ (ภาพที่ 3) มีรูปหงส์ประดับอยู่ด้วย (ภาพที่ 4) ตัวหงส์แสดงด้านหน้าและด้านเฉียงแบบเดียวกับรูปหงส์ที่บัวเชิงซุ้มตรีมุขของปราสาทองค์ดังกล่าวแต่มีขนาดใหญ่กว่า (ภาพที่ 5) ซึ่งจะได้กล่าวถึงรายละเอียดรูปแบบของหงส์ในบทที่ 3 ต่อไป

คติความเชื่อเกี่ยวกับการประดับรูปหงส์

นักวิชาการบางท่านได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับรูปหงส์ไว้เช่น หงส์เป็นความคิดที่เป็นสัญลักษณ์ของท้องฟ้าหรือสวรรค์¹⁶ หงส์เป็นพาหนะของพระพรหม และบางครั้งก็เป็นพาหนะของพระวรุณด้วย¹⁷ ดังนั้น ในส่วนของคติความเชื่อเรื่องหงส์นั้น หงส์น่าจะหมายถึงความถึง รัศมีที่จะขึ้นสู่เขตสวรรค์ ดังปรากฏรูปหงส์ที่ทับหลังชิ้นหนึ่งของปราสาทหินพิมาย นครราชสีมา มีแถวรูปหงส์เรียงอยู่ใต้แถวเหล่าเทพและนางอัปสร¹⁸ การประดับรูปหงส์ อาจมีคติเรื่อง การแสดงชั้นสวรรค์ แม้ยังไม่มีหลักฐานแน่ชัดอย่างน้อยรูปหงส์ก็แสดงถึงความเป็นสัตว์ชั้นสูงอันสมควรนำไปใช้ในการประดับศาสนสถานได้ แต่อย่างไรก็ดี ยังไม่มีหลักฐานที่จะใช้อ้างอิงได้ว่าแท้ที่จริงแล้วนั้นคติความเชื่อในเรื่องหงส์นั้นมีอยู่หรือไม่ อย่างไร

รูปหงส์ที่บัวรดเกล้า ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี มีประดับอยู่ที่ส่วนบนของเรือนธาตุด้วย คงเป็นการแสดงเขตสวรรค์ ตามความเห็นของนักวิชาการตามที่กล่าวข้างต้น

ดังนั้น แม้ว่าจะไม่พบคติความเชื่อเรื่องหงส์ที่ชัดเจนก็ตาม แต่อย่างน้อยรูปหงส์ก็เป็นลวดลายประดับแบบหนึ่งที่ปรากฏที่ชั้นประดับลวดลายตามศาสนสถานต่าง ๆ ซึ่งมีลวดลายอื่นด้วย เช่น ลายหน้ากระดาน (ลายดอกสี่เหลี่ยม) ลายกลีบบัว ลายกรวยเชิง ลายเฟืองอุษะ ดังนั้น การประดับ

¹⁴ ชูมนุมศึกษาวัฒนธรรม- โบราณคดี สโมสรนักศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร, “การศึกษาทางศิลปกรรมวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี,” นพศุล 1, 1 (2514) : 33.

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, 22.

¹⁶ กัญญรัตน์ เวชชศาสตร์, การศึกษาเรื่องหงส์จากศิลปกรรมในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว, 2550), 28.

¹⁷ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ประติมากรรมขอม ทรงเรียบเรียงจากบทความของศาสตราจารย์ของ บวสเชอเลีย (กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครพิมพ์, 2515), 101.

¹⁸ สันติ เล็กสุขุม, ปราสาทและลายปูนปั้น วัดจุฬามณี พินิจ โลก (กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2539), 52.

รูปหงส์ที่ศาสนสถาน น่าจะเป็นเรื่องของความนิยมชมชอบนอกจากเรื่องของคติความเชื่อ หรือ การแสดงความหมายซึ่งอาจมีอยู่ด้วย

หงส์ในฐานะที่เป็นลวดลายประดับศาสนสถาน

รูปหงส์เป็นงานประดับในศิลปะขอมตั้งแต่แรกรับวัฒนธรรมศาสนาจากอินเดีย เมื่อเข้าสู่สมัยก่อนเมืองพระนคร เรื่อยมาจนถึงสมัยสิ้นสุดเมืองพระนคร มีลักษณะทางวิวัฒนาการ ควบคู่กับงานประดับรูปหงส์ เป็นลำดับมา ซึ่งศาสตราจารย์ ของ บวสเชอลีเย่ มีความเห็นว่า รูปหงส์ เป็นลวดลายแบบหนึ่งที่ปรากฏในลวดลายเครื่องประดับทางสถาปัตยกรรมของขอม เช่น บนทับหลังภาพสลักเทพและนางอัปสร (ภาพที่ 6 และภาพที่ 7) โดยเฉพาะในศิลปะแบบสมโบร์ ไพรกุก โดยประดับที่เสาอิงกรอบประตู ประดับที่ฐาน และประดับที่หน้าบัน ต่อมาในสมัยเมืองพระนครรูปหงส์จะประดับโดยผสมผสานกับลายกระหนก ความสำคัญของหงส์มีเพิ่มขึ้นและมีรูปแบบที่คลี่คลายมากขึ้นด้วยในศิลปะแบบนครวัด ในศิลปะแบบบาเยน หงส์จะเข้าไปประกอบกับ รูปครุฑและรูปนาคด้วย และในศิลปะสมัยหลังเมืองพระนคร รูปหงส์ก็ยังคงปรากฏเป็นลวดลายที่ใช้ประดับสถาปัตยกรรม¹⁹

การที่มีคำกล่าวว่า หงส์เป็นพาหนะของพระพรหมหรือพระวรุณนั้น ชวนให้คิดว่าการทำแฉกรูปหงส์ที่บัวรดเกล้าซึ่งอยู่ตอนบนของเรือนธาตุปราสาทแบบขอม คงหมายถึง การแสดงขอบเขตระหว่างพื้นพิภพกับสวรรค์ แต่การประดับแฉกรูปหงส์ที่บัวเชิงซึ่งอยู่ส่วนล่างของเรือนธาตุของปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี อาจพิจารณาได้อีกอย่างหนึ่งว่า เป็นการแสดงความหมายของหงส์ในฐานะที่เป็นสัตว์หิมพานต์

เมื่อปรากฏหลักฐานว่า มีรูปหงส์ประดับที่บัวรดเกล้าและบัวเชิงซุ้มตรีมุขของปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี รูปหงส์ประดับทั้งที่ส่วนบนและส่วนล่างของเรือนธาตุ ซึ่งมีต้นแบบที่ปราสาทหินพิมาย และปราสาทพนมรุ้ง ซึ่งเป็นปราสาทแบบขอมในประเทศไทย จึงเป็นประเด็นที่ควรพิจารณาดำเนินการที่มีรูปหงส์ประดับอยู่ว่า มีความหมายอย่างไร

เมื่อพิจารณาที่ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี พบว่า บัวรดเกล้าซึ่งเป็นชั้นประดับลวดลายที่อยู่ส่วนบนของเรือนธาตุ ดังนั้น การที่มีรูปหงส์ประดับที่ตำแหน่งดังกล่าว ทำให้คิดไปได้ว่าเป็นคติความเชื่อในเรื่องของสวรรค์ ส่วนที่บัวเชิงซุ้มตรีมุขซึ่งเป็นชั้นประดับลวดลายที่อยู่ส่วนล่างของเรือนธาตุ พบรูปหงส์ประดับอยู่ที่ตำแหน่งนั้นด้วย ก็ชวนให้คิดได้ว่า หงส์เป็นสัตว์หิมพานต์ด้วย

¹⁹ หม่อมเจ้าสุภัทระดิศ ดิศกุล, ประติมากรรมขอม ทรงเรียบเรียงจากบทความของศาสตราจารย์ ของ บวสเชอลีเย่ (กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, 2515), 101-102.

อนึ่ง มีแนวความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ดังปรากฏอยู่ในหนังสือไตรภูมิพระร่วง หรือ ไตรภูมิมิกถา ตอนไตรจกานภูมิ ซึ่งพระยาสิทธิเทพนิพนธ์ขึ้นว่า เป็นป่าที่อยู่เชิงเขาพระสุเมรุ และในป่าหิมพานต์นั้นมีสัตว์อาศัยอยู่ สัตว์หิมพานต์มีหลายชนิดได้แก่ ครุฑ นาค ปลา สิงห์ ช้าง และ หงส์หรือราชหงส์ ก็เป็นสัตว์หิมพานต์ประเภทหนึ่ง นอกจากหงส์แล้วในป่าหิมพานต์ยังมีสัตว์อื่น ๆ อีกที่มีส่วนของหงส์ผสมปะปนอยู่ด้วย เช่น เหมราช มีลำตัวเป็นสิงห์ ศีรษะเป็นหงส์ เหมราชอัศร มีลำตัวเป็นม้า ศีรษะเป็นหงส์ เป็นต้น²⁰

ดังนั้น ความเชื่อเรื่องหงส์เป็นสัตว์หิมพานต์นี้จึงไม่น่าจะใช้กับรูปหงส์ที่ประดับอยู่ที่ บัณฑิตเกล้าของปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี เพราะได้กล่าวแล้วว่า รูปหงส์ที่ประดับอยู่ที่บัณฑิตเกล้านั้นแสดงถึงชั้นสวรรค์ ทั้งนี้ หากกล่าวถึง การสืบเนื่องจากศาสนสถาน ในบริเวณใกล้เคียง เช่น ปราสาทสามยอด ปราสาทวัดนครโกษา ปราสาทหมายเลข 16 ค. ซึ่งมีรูปหงส์ประดับที่บัณฑิตเกล้าทั้งสิ้น ดังนั้น การที่ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี มีรูปหงส์ประดับที่ส่วนบัณฑิตเกล้าและบัวเชิง อาจพิจารณาได้อีกอย่างนอกเหนือจากความเป็นชั้นสวรรค์ที่อยู่เหนือขึ้นไป ก็จะหมายถึงระดับชั้นของป่าหิมพานต์ก่อนขึ้นไปถึงเรือนธาตุอันเป็นส่วนสมมุติ หมายถึงคือชั้นสวรรค์หรือศูนย์กลางจักรวาล

เมื่อพิจารณาการวางผังของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรีแล้ว จะเห็นได้ว่า ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี อยู่ในตำแหน่งที่เทียบได้กับเขาพระสุเมรุ ซึ่งเป็นศูนย์กลางของจักรวาล และถือว่าเป็นส่วนสำคัญที่สุดของศาสนสถานด้วย ดังชื่อของวัดที่แสดงว่าเป็นที่บรรจुพระบรมสารีริกธาตุ ดังนั้น การประดับตกแต่งปราสาทประธานจึงมีสัญลักษณ์ที่แสดงถึงเขตสวรรค์ปรากฏอยู่ด้วย เช่น รูปหงส์ที่ประดับอยู่ที่บัณฑิตเกล้าซุ้มตรีมุขของปราสาทประธาน

การเปรียบเทียบกับงานประดับรูปหงส์ที่ปราสาทวัดจุฬามณี พินธุโลก มีรูปหงส์ประดับที่ลวดบัวหางของชั้นเชิงบาตร ตรีมุขและเรือนธาตุ ซึ่งเป็นส่วนล่างของเรือนธาตุ รูปหงส์ที่ปราสาทวัดจุฬามณี พินธุโลก จึงเกี่ยวข้องกับป่าหิมพานต์ด้วย เพราะที่ชั้นประดับลวดลายในส่วนฐานบัวลูกฟักชั้นที่ 2 ได้แกหงส์ปรากฏรูปสิงห์ (ภาพที่ 8 และภาพลายเส้นที่ 1) และรูปครุฑ²¹ (ภาพที่ 9 และภาพลายเส้นที่ 2) ซึ่งเป็นเรื่องของหิมพานต์ ดังนั้น รูปแบบของปราสาทวัดจุฬามณี พินธุโลก กับปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี มีความสัมพันธ์กันในส่วนของการสืบทอดของการ

²⁰ อนันต์ กลิ่นโพธิ์กลับ, “ภาพสัตว์หิมพานต์ที่ปรากฏในงานจิตรกรรมในกรอบกระจกเหนือประตูหน้าต่าง ภายในพระวิหารหลวงวัดสุทัศนเทพวราราม” (สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต โบราณคดี ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530), 27, 37, 52, 57.

²¹ สันติ เล็กสุขุม, ปราสาทและลายปูนปั้น วัดจุฬามณี พินธุโลก (กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2539), 28.

ระดับฐานปรากฏที่มีรูปทรงเหมือนกัน แต่ที่ส่วนฐานของปรากฏประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรีนั้น ในปัจจุบันนี้ไม่ปรากฏลายปูนปั้นที่จะชวนให้นึกถึงป่าหิมพานต์แล้ว ซึ่งเดิมอาจจะเคยมีอยู่

การศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับลวดลายที่ระดับศาสนสถาน

ที่ผ่านมามีนักวิชาการได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับลวดลายระดับที่ปรากฏประธาน วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี เปรียบเทียบกับลวดลายระดับที่ปราสาทประธานของศาสนสถานอื่น ๆ โดยได้เสนอแนวความคิดที่น่าสนใจไว้อันทำให้เกิดความเข้าใจถึงความเกี่ยวเนื่องของศิลปะต้นแบบที่อินเดียและการแพร่เข้าสู่ดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งรูปทรงก็เป็นลวดลายระดับแบบหนึ่งปรากฏอยู่ที่ชั้นระดับลวดลายของปราสาทประธาน ปราสาทหินพิมาย (ภาพที่ 10) ปราสาทพนมรุ้ง (ภาพที่ 11) ปราสาทสามยอด (ภาพที่ 12) ปรากฏประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี (ภาพที่ 13) ปรากฏหมายเลข 16 ค. (ภาพที่ 14) ปรากฏวัดนครโกษา ลพบุรี (ภาพที่ 15) และ ปรากฏวัดจุฬามณี พิษณุโลก (ภาพที่ 16)

รูปทรงดังกล่าวไปใช้เป็นลวดลายระดับ ซึ่งได้ปรากฏอยู่ตามชั้นระดับลวดลายที่ศาสนสถานทั้งในศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู รูปทรงไม่ว่าจะเป็นการสลักลงบนหินทรายหรือเป็นการปั้นปูน ลวดลายที่นำมาใช้ประกอบกันขึ้นเป็นรูปทรงนั้น จะสังเกตได้ว่าประกอบด้วยลายกระหนก โดยที่ส่วนหางเป็นกระหนกแบบขอม ซึ่งศาสตราจารย์ ดร.สันติ เล็กสุขุม ได้ศึกษาเกี่ยวกับกระหนกซึ่งเป็นลวดลายระดับในศิลปะขอมทั้งที่พบในประเทศไทย และที่ปราสาทขอมในประเทศกัมพูชาไว้ ซึ่งสรุปได้ว่า ต้นกำเนิดของศิลปะและวัฒนธรรมของไทย และกัมพูชานั้นมีที่มาจากอินเดียเหมือนกัน งานประดับในศิลปะขอมนิยมสลักลวดลายประดับลงบนหินทราย เมื่อเปรียบเทียบกับงานประดับในสมัยทวารวดีที่เป็นงานปูนปั้น และลวดลายที่นิยมใช้ก็คือ กระหนก และลายกระหนกนี้ได้ปรากฏในงานประดับของศิลปะขอมด้วย

กระหนกแบบขอมเน้นส่วนขมวดเป็นหัว ส่วนยอดขมวดเป็นคุ่มหรือเรียวยาวเป็นปลายแหลมโค้งก็มี การบากแบ่งจังหวะของกระหนกชัดเจน ความนุ่มนวลความลึกของลายมีมาก²² ตัวอย่างเช่น

1. กระหนกสลักหิน ศิลปะขอมแบบบาปวน-ต้นนครวัด ที่ฐานปราสาทหินพิมาย นครราชสีมา กำหนดอายุประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 17 (ภาพที่ 17 และภาพลายเส้นที่ 3)

²² สันติ เล็กสุขุม, กระหนกในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์, 2545), 27.

2. กระหนกปูนปั้น ศิลปะขอมแบบบาปวน-ลพบุรี ระดับที่บัวรดเกล้า ปราสาทสามยอด ลพบุรี กำหนดอายุประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 18 (ภาพที่ 18)

3. กระหนกปูนปั้น ศิลปะขอมแบบบาปวน-ลพบุรี ระดับที่ปราสาทสามยอด ลพบุรี (เป็นเครื่องประดับหน้าบุคคล) กำหนดอายุประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 18²³ (ภาพที่ 19 และภาพลายเส้นที่ 4)

นอกจากลวดลายกระหนกแบบขอมแล้ว ยังมีลวดบัวแบบต่างๆ ใช้ประดับฐานระดับเรือนธาตุปราสาทแบบขอมด้วย ซึ่งน่าจะเข้ามาแล้วตั้งแต่ราวสมัยเมืองพระนครเป็นต้นมา โดยที่ลวดบัวมีลักษณะเฉพาะและมีการประดับลวดลายบนลวดบัวด้วย ตัวอย่างเช่น

1. การสลักรูปหงส์ในลายก้านขดที่ลวดบัวคว่ำ บัวเชิงเรือนธาตุ (ภาพที่ 20) ศิลปะขอมแบบบาปวน-ตันนครวัด ปราสาทหินพิมาย นครราชสีมา (ลวดบัวแต่ละเส้นมีปริมาตรนูนเด่นชัดจากพื้นระนาบของผนัง) กำหนดอายุประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 17 (ภาพที่ 21)

2. รูปหงส์ปูนปั้นที่ลวดบัวหงาย บัวเชิงซุ้มตรีมุข ศิลปะก่อนกรุงศรีอยุธยา ที่ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี กำหนดอายุประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ 19²⁴ (ภาพที่ 1)

ลวดลายประดับบางลาย ปรางค์รูปหงส์ และลายกระหนกแบบขอม เป็นส่วนประกอบของลาย ดังเช่น ลายเฟืองอุบะ ที่สลักไว้ประดับยอดผนังปราสาทแบบขอมเป็นลายประดิษฐ์รูปสามเหลี่ยมเรียงต่อเนื่องกัน มีข้อลวดคั่นจังหวะประดับ ซึ่งปลายลงเข้าลักษณะของลายที่เขวนราวประดับควบคู่กับกรวยเชิงที่เชิงผนัง ตัวอย่างเช่น

1. ในเฟืองอุบะสลักหิน ศิลปะขอมแบบบาปวน-ตันนครวัด ระดับยอดผนังปราสาทหินพิมาย นครราชสีมา มีรูปหงส์ยกปีกทั้งสองข้างในทำบินเป็นส่วนประกอบของลาย กำหนดอายุประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 17 (ภาพที่ 22)

2. เฟืองอุบะ ปูนปั้น ศิลปะก่อนกรุงศรีอยุธยา ระดับยอดผนังเรือนธาตุ ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี มีกระหนกแบบขอมเป็นส่วนประกอบของลาย กำหนดอายุประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ 19 (ภาพที่ 23 และภาพลายเส้นที่ 5)

3. เฟืองอุบะ ปูนปั้น ศิลปะก่อนกรุงศรีอยุธยา ระดับเสาประตูตรีมุขของปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี มีกระหนกแบบขอมเป็นส่วนประกอบของลาย กำหนดอายุประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ 19 (ภาพที่ 24 และภาพลายเส้นที่ 6)

²³ สันติ เล็กสุขุม, กระหนกในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ : ด่านสุทธาคารพิมพ์, 2545), 29.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, 58-59.

4. เพื่ออุบะ ปูนปั้น ศิลปะก่อนกรุงศรีอยุธยา ประดับยอดผนังเรือนธาตุ ปรากฏหมายเลข 16 ค. วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี มีกระหนกแบบขอมเป็นส่วนประกอบของลาย กำหนดอายุประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ 19²⁵ (ภาพที่ 25)

นอกจากลายเพื่ออุบะตามที่กล่าวมาแล้ว ที่ลวดบัวหางของชั้นเชิงบาตรตรีมุข ปรากฏวัดจุฬามณี พินธุโลก มีแถวรูปหงส์แสดงด้านข้างเดินเรียงกัน ตามรายละเอียดดังนี้

1. ที่ชั้นบัวเชิงบาตรของเรือนธาตุ มีรูปหงส์ขนาดใหญ่เป็นลายประดับ เป็นรูปหงส์ที่ปั้นอย่างประณีต สังกัดได้จากคอของหงส์ยาวพองาม ขนาดของลำตัวสมส่วน หงอนที่หัวเป็นชุดลายกระหนกม้วน ขนที่ปีกเรียงซ้อนกันอย่างเหมาะสม หางของหงส์มีวงโค้งเป็นหลักในการออกลายกระหนก การต่อเนื่องของลายมีจังหวะสอดคล้องกันและมีความนุ่มลึก มีปริมาตรเด่นชัดเป็นงานปั้นที่งดงาม (ภาพที่ 2)

2. ที่มุขกระสันและตรีมุข มีรูปหงส์ขนาดเล็กกว่าเป็นลายประดับ รูปหงส์มีความประณีตน้อยกว่ารูปหงส์แบบแรก โดยสังกัดได้จากคอของหงส์ค่อนข้างยาว หงอน ปีกและหางของหงส์เกิดจากการขีดปูนให้เป็นลาย²⁶ (ภาพที่ 26)

จากการศึกษาของนักวิชาการตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ทำให้เห็นความเป็นมาและพัฒนาการด้านลวดลายของรูปหงส์ที่ประดับศาสนสถานทั้งที่ปราสาทแบบขอมและปรากฏแบบไทย รวมทั้งเห็นถึงความเกี่ยวเนื่องของรูปแบบสถาปัตยกรรมกับลวดลายที่ประดับอยู่ตามศาสนสถานนั้น ๆ ดังจะวิเคราะห์โดยละเอียดในบทที่ 3

²⁵ สันติ เล็กสุขุม, กระหนกในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์, 2545), 120, 123-124.

²⁶ สันติ เล็กสุขุม, ปรากฏและลายปูนปั้น วัดจุฬามณี พินธุโลก (กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2539), 51.

บทที่ 3

การเปรียบเทียบระหว่างหงส์ปูนปั้นกับหงส์สลักบนหินทราย

ความหมายของการปรากฏรูปหงส์ที่ส่วนต่างๆ ของศาสนสถาน

หงส์ ในพจนานุกรม อธิบายว่า เป็นนกในนิยาย ถือเป็นนกในตระกูลสูง มีเสียงไพเราะ เป็นพาหนะของพระพรหม และการประดับลวดลายเป็นรูปหงส์ในศาสนสถานยังถือเป็นการบอกให้ทราบถึงระดับที่จะขึ้นสู่เขตของสวรรค์ ซึ่งเป็นที่ประทับของเทพเจ้าทั้งหลาย และบางครั้งถ้ารูปหงส์ปรากฏที่ส่วนล่างของเรือนธาตุก็จะทำให้นึกถึงเรื่องของป่าหิมพานต์ด้วยตามที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 2 ดังนั้น ไม่ว่าจะรูปหงส์จะไปปรากฏที่ใดก็ตาม ถือว่าศาสนสถานนั้น ๆ มีความสำคัญ มีความศักดิ์สิทธิ์ ดังตัวอย่างหงส์ที่เดินเรียงแถวกันที่ลวดบัวเชิงของปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี การที่ช่างนำรูปหงส์มาประดับองค์ปราสาทนั้น นอกจากจะเป็นการยึดถือตามแบบอย่างหรือตามคติของงานช่างโบราณที่ถือปฏิบัติสืบต่อกันมาแล้วก็เพื่อที่จะแสดงความหมายบางอย่าง คือ เพื่อบอกให้ทราบว่าปราสาทองค์นั้นมีฐานันดรสูงกว่าและมีความสำคัญมากกว่าสิ่งก่อสร้างที่เป็นโบสถ์ วิหาร ที่อยู่ในบริเวณศาสนสถานนั้น เพราะเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า

รูปแบบของหงส์ปูนปั้นที่ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ

และหงส์ที่สลักลงบนหินทรายที่ปราสาทหินพิมาย

ที่ชั้นบัวหางของบัวเชิงและที่บัวรดเกล้า ชุ่มตรีมุขปราสาทวัดพระศรีรัตนมหาธาตุประดับด้วยรูปหงส์ อันเคยปรากฏมาแล้วที่บัวรดเกล้าปราสาทหินพิมาย²⁷ รูปหงส์ประดับที่เพ็องอุระสลักหินประดับยอดผนังปราสาทแสดงการเปลี่ยนแปลงลักษณะเป็นลายประดิษฐ์ แต่การประดับยังมีลักษณะที่ชวนเป็นแถวที่ยอดผนัง²⁸ ปราสาทหินพิมายเป็นศาสนสถานที่เป็นปราสาทแบบขอมที่สร้างขึ้นราวกลางพุทธศตวรรษที่ 17 นอกจากที่ปราสาทหินพิมายแล้วรูปหงส์ก็ยังปรากฏที่ปราสาทพนมรุ้ง บุรีรัมย์ด้วย ซึ่งรูปหงส์ที่ปราสาทแบบขอมทั้งสองแห่งนี้เป็นสลัก

²⁷ สันติ เล็กสุขุม, วิวัฒนาการของชั้นประดับลวดลาย และลวดลายสมัยอยุธยาตอนต้น (กรุงเทพฯ : อัมรินทร์การพิมพ์, 2522), 3.

²⁸ สันติ เล็กสุขุม, กระหนกในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์, 2545), 123.

รูปหงส์ลงไปเนื้อหินทราย ซึ่งเป็นเทคนิคคนละแบบกับรูปหงส์ปูนปั้นที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ และกลุ่มศาสนสถานทีลพบุรี มีข้อสังเกตว่าปราสาทหินพิมาย และปราสาทสามยอด เป็นพุทธสถานในศิลปะลพบุรี สร้างด้วยหินหรือศิลาแลงขนาดใหญ่ ถ้าสร้างด้วยหินจะสลักลวดลายลงบนหินอย่างสวยงาม และถ้าสร้างด้วยศิลาแลงจะมีการฉาบปูนให้เรียบแล้วประดับลวดลายปูนปั้น²⁹

ที่ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี มีแถวรูปหงส์เรียงกันเป็นการแสดงรูปหงส์ด้านหน้าหรือด้านเฉียงประดับที่ลวดบัวหางของลวดบัวเชิงของตรีมุข แบบเดียวกับรูปหงส์ปูนปั้นที่ประดับอยู่ที่ลวดบัวหางของเรือนธาตุและตรีมุขที่ปราสาทวัดจุฬามณี พิชณุโลก ดังนั้น อาจแสดงให้เห็นว่า ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเป็นแหล่งบันดาลใจในการสร้างปราสาทวัดจุฬามณี แต่รูปหงส์ของปราสาทวัดจุฬามณีเป็นรูปหงส์ประดิษฐ์แสดงด้านข้างคงเป็นลักษณะที่คลี่คลายจากรูปแบบเดิมแล้ว

ที่เจดีย์วัดช้างรอบ เมืองกำแพงเพชร ปรากฏรูปหงส์แสดงด้านข้างเช่นเดียวกับที่ประดับปราสาทวัดจุฬามณี โดยประดับที่เจดีย์ประธานทรงระฆัง (ภาพที่ 27) ซึ่งพิจารณาได้ว่ารูปแบบของหงส์อยู่ในลักษณะเดียวกัน จึงควรสร้างขึ้นในระยะใกล้เคียงกัน³⁰ (สร้างราวพุทธศตวรรษที่ 21 เหมือนกัน)

อนึ่ง รูปหงส์ที่แสดงด้านหน้าที่ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี มีความสำคัญที่แสดงว่า ยังคงใกล้ชิดแบบขอม ขณะที่ปราสาทวัดจุฬามณี พิชณุโลก มีเฉพาะรูปหงส์ที่แสดงด้านข้างและคาบช่อดอกไม้ด้วย รูปแบบดังกล่าวนี้คือประเด็นที่เกิดขึ้นภายหลังในศิลปะไทยสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เพราะมีหลักฐานด้านศิลาจารึก ทำขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ระบุการสร้างในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ปัจจุบันศิลาจารึกนั้นเก็บรักษาอยู่ในวัดจุฬามณี พิชณุโลกนั่นเอง³¹

²⁹ กรมศิลปากร, *วิวัฒนาการพุทธสถานไทย* (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2533. จัดพิมพ์ประกอบการจัดนิทรรศการพิเศษ เนื่องในเทศกาลปฐมนิเทศ 2533 ณ พระที่นั่งอิศราวินิจฉัย พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร 6 กรกฎาคม-10 กันยายน 2533), 79.

³⁰ สันติ เล็กสุขุม, *ปราสาทและลายปูนปั้น วัดจุฬามณี พิชณุโลก* (กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2539), 52.

³¹ เรื่องเดียวกัน, 1.

การเปรียบเทียบรูปหงส์ปูนปั้นในลักษณะต่าง ๆ

1. ตำแหน่งการประดับรูปหงส์ปูนปั้น

1.1 ลวดบัวเชิง จากการสำรวจปราสาทสามยอด ปรากฏที่ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ปรากฏหมายเลข 16 ค. และปรากฏวัดนครโกษา ลพบุรี ปรากฏว่าพบรูปหงส์ประดับอยู่ที่ลวดบัวเชิงที่ตรีมุขของปรากฏประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ (ภาพที่ 28) พบรูปหงส์เหลือเพียง 1 ตัวที่บัวเชิงของเรือนธาตุด้านทิศใต้ของปรากฏประธานองค์ดังกล่าว (ภาพที่ 29) และมีรูปหงส์ที่ลวดบัวหางของชั้นเชิงบาตรที่ตรีมุขและที่เรือนธาตุปรากฏวัดจุฬามณี พิษณุโลกด้วย แต่สำหรับที่ปราสาทสามยอด ที่ปรากฏหมายเลข 16 ค. และที่ปรากฏวัดนครโกษานั้น สำรวจไม่พบลายปูนปั้นรูปหงส์ที่ลวดบัวเชิงแต่อย่างใด ส่วนตำแหน่งของการประดับรูปหงส์สลักที่ปราสาทหินพิมายสลักไว้ในลายก้านขดที่ฐานบัวเรือนธาตุของปราสาทประธาน

1.2 บัวรัดเกล้า สำหรับในส่วนของบัวรัดเกล้านั้น สำรวจพบการประดับรูปหงส์ที่ปราสาทสามยอด (ภาพที่ 30 และภาพลายเส้นที่ 7) ที่ปรากฏประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี (ภาพที่ 5) ที่ปรากฏหมายเลข 16 ค. (ภาพที่ 31) และปรากฏวัดนครโกษา (ภาพที่ 32) ซึ่งยังคงมีรูปหงส์ให้เห็นอย่างชัดเจนและมีอยู่พอสมควร (ยกเว้นที่ปรากฏประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี มีรูปหงส์เหลือจำนวนน้อยมาก)

กรณีที่กำลังข้างต้นจะเห็นได้ว่า การที่พบรูปหงส์ที่บัวรัดเกล้าและบัวเชิงของปรากฏประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ แต่ไม่พบรูปหงส์ที่บัวเชิงของปราสาทสามยอด ปรากฏหมายเลข 16 ค. และปรากฏวัดนครโกษานั้น มิได้หมายความว่าบริเวณดังกล่าวไม่เคยมีการประดับรูปหงส์มาก่อน แต่เนื่องจากโบราณสถานทั้ง 4 เป็นศิลปกรรมที่อยู่ในยุคสมัยใกล้เคียงกัน จึงสันนิษฐานได้ว่า ตำแหน่งการประดับรูปหงส์ที่โบราณสถานทั้ง 4 น่าจะมีอยู่ทั้งที่บัวเชิงและที่บัวรัดเกล้า ส่วนตำแหน่งของการประดับรูปหงส์สลักที่ปราสาทหินพิมายจะเป็นส่วนประกอบของลายที่เฟืองอุบะ และสลักไว้ในลายก้านขดที่บัวรัดเกล้าเรือนธาตุด้วย

2. การลำดับรูปหงส์ที่ชั้นประดับลวดลาย

2.1 จากการสำรวจที่ปราสาทสามยอดพบว่า มีการเรียงลำดับชั้นประดับลวดลายที่แตกต่างกับปรากฏประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี ปรากฏหมายเลข 16 ค. และปรากฏวัดนครโกษา กล่าวคือ ที่บัวรัดเกล้าของปราสาทสามยอดองค์ที่อยู่ด้านใต้ของปราสาทองค์กลาง ปรากฏลายหน้ากระดานอยู่เหนือแถวรูปหงส์ ต่อลงมาเป็นแถวของลายกลีบบัวและถัดลงมาเป็นแถวของลายคล้ายหอยสังข์ และต่อด้วยลายดอกบัวตูม แล้วจึงเป็นลายเฟืองอุบะ ตามลำดับ (ภาพที่ 30) ซึ่งเป็นการเรียงลำดับชั้นประดับลวดลายแบบเดียวกับชั้นประดับลวดลายที่บัวรัดเกล้า

ของปราสาทหินพิมาย (ภาพที่ 33) และจากการสำรวจรูปหงส์ที่บัวรดเกล้าเรือนธาตุของปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี อาจสันนิษฐานได้ว่า รูปหงส์คงมีอยู่ในสมัยสร้าง แต่ถูกเปลี่ยนเป็นลายคล้ายหอยสังข์ในคราวบูรณะเมื่อครั้งอดีต และเมื่อเปรียบเทียบกับปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี ปราสาทหมายเลข 16 ค. และปราสาทวัดนครโกษาแล้ว พบว่าแถวของลายกลีบบัวจะสลับกับแถวของลายคล้ายหอยสังข์

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า การลำดับแถวลายปูนปั้นที่บัวรดเกล้าของปราสาทสามยอด เหมือนกับที่บัวรดเกล้าของปราสาทหินพิมาย เพราะปราสาทสามยอดเป็นปราสาทแบบขอมซึ่งมีความแตกต่างกับปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี ปราสาทหมายเลข 16 ค. และปราสาทวัดนครโกษา ที่ได้ผ่านพัฒนาการมาแล้ว จึงมีแถวลายคล้ายหอยสังข์อยู่ในแถวที่ติดกับแถวรูปหงส์ โดยสร้างขึ้นในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 19 อันเป็นช่วงเวลาที่วัฒนธรรมขอมจางลงมากแล้ว

2.2 จากการสำรวจที่บัวรดเกล้าของปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี ปราสาทวัดนครโกษา และปราสาทหมายเลข 16 ค. พบว่ามีการเรียงลำดับชั้นประดับลวดลายแบบเดียวกัน กล่าวคือที่บัวรดเกล้าจะมีลายหน้ากระดานที่เป็นลายดอกสี่เหลี่ยม ต่อลงมาเป็นรูปหงส์ ถัดลงไปเป็นลายคล้ายหอยสังข์ ด้านล่างลงไปเป็นลายกลีบบัว ต่อลงมาเป็นลายดอกบัวตูม แล้วจึงเป็นลายเฟืองอุบะในลำดับท้ายสุด ทรงปราสาทและลวดลายประดับของปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี ปราสาทวัดนครโกษา และปราสาทหมายเลข 16 ค. มีความสัมพันธ์ในด้านรูปแบบ แต่จากการพิจารณาความสัมพันธ์ที่ชั้นประดับลวดลายและลวดลายประดับปราสาททั้งสามองค์อย่างใกล้ชิดปรากฏว่าทั้งชั้นประดับและลวดลายประดับมีความแตกต่างกัน³² (ซึ่งความแตกต่างดังกล่าวน่าจะเป็นความแตกต่างที่บัวเชิง ส่วนที่บัวรดเกล้านั้นไม่แตกต่างกัน)

2.3 จากการสำรวจที่ชั้นเชิงบาตรรองรับลวดบัวเชิงของตรีมุข ปราสาทวัดจุฬามณี พิษณุโลก พบว่ามีการเรียงลำดับชั้นประดับลวดลาย โดยเริ่มด้วยลวดบัวหน้ากระดานล่างที่เป็นลายดอกชีกดอกซ้อน ต่อขึ้นไปเป็นท้องไม้ ถัดขึ้นไปเป็นลวดบัวหงายที่เป็นรูปหงส์แสดงด้านข้างเดินเรียงกันและคาบช่อดอกไม้ประดับอยู่ ถัดขึ้นไปเป็นลวดบัวหน้ากระดานบนที่เป็นลายรูปปีกออกจากรวม (ลวดบัวหน้ากระดานบนนี้เป็นชั้นประดับลวดลายที่เพิ่มขึ้นมา จากการเปรียบเทียบกับชั้นประดับลวดลายที่บัวเชิงขุมตรีมุขของปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี ซึ่งมีผลต่อการลำดับลวดลาย) เหนือขึ้นไปเป็นลายกลีบบัวคว่ำ (ภาพที่ 34) ซึ่งเป็นการเรียงลำดับชั้นประดับลวดลายที่แตกต่างไปจากชั้นประดับลวดลายที่บัวเชิงขุมตรีมุขของปราสาทประธาน

³² สันติ เล็กสุขุม, วิวัฒนาการของชั้นประดับลวดลาย และลวดลายสมัยอยุธยาตอนต้น (กรุงเทพฯ : อัมรินทร์การพิมพ์, 2522), 13.

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี เพราะปรากฏแบบไทยในระยะแรกยังมีการลดระดับของ मुखกระสัน และตรีมุขให้ต่ำกว่าเรือนธาตุ ซึ่งมีอยู่ก่อนที่ปราสาทแบบขอม แม้ต่อมาจะคลี่คลายอยู่ที่ปรากฏในระยะแรก คือที่ปรากฏประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี เช่นลวดบัวที่ประกอบเป็นชั้นเชิงบาตรยังอยู่ในลักษณะแรกเริ่มการปรับปรุง เมื่อถึงการสร้างปรากฏสมัยกรุงศรีอยุธยา ชั้นเชิงบาตรจึงมีหน้ากระดานบนและท้องไม้อย่างชัดเจน และทำสี่บทอดมาที่ปรากฏวัดจุฬามณีด้วย³³

อนึ่ง ที่ปรากฏวัดจุฬามณีไม่มีรูปหงส์ประดับอยู่ที่ลวดบัววัดเกล้าตรีมุข แต่ปรากฏเป็นลายกลีบบัวหงายอยู่ในตำแหน่งเดียวกับที่ปรากฏรูปหงส์ที่บัววัดเกล้าตรีมุขของปรากฏประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี

3. รูปแบบของหงส์

รูปหงส์ที่ปราสาทสามยอด ปรากฏประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ปรากฏหมายเลข 16 ค. และปรากฏวัดนครโกษา ลพบุรี นั้น มีรูปแบบที่เหมือนกันโดยมองเห็นตัวหงส์ทางด้านหน้าและด้านเฉียงตามที่กล่าวแล้วในบทที่ 2 และรูปหงส์เป็นลายที่มีปริมาตรมาก คือมีความนูนออกมาจากแนวระนาบมาก ทำให้นึกถึงความนูนและความลึกที่เกิดจากการสลักหินทรายที่ใช้เป็นลวดลายสำหรับประดับปราสาทขอม โดยสังเกตได้จากลายปูนปั้นที่ส่วนหางของหงส์ที่ปราสาทสามยอด ปรากฏประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ปรากฏหมายเลข 16 ค. และปรากฏวัดนครโกษา ลพบุรี นั้น ทั้งหมดเป็นลายแบบขอม กล่าวคือ เป็นลายกระหนกที่เน้นส่วนขมวดเป็นหัว ส่วนยอดมักขมวดเป็นคุ่มหรือเรียวยาวเป็นปลายแหลมโค้งก็มี การบากแบ่งจังหวะของกระหนกชัดเจน ความนูนความลึกของลายมีมาก³⁴ วงโค้งของตัวกระหนกมีความสำคัญเท่ากับหัวกระหนก³⁵ ซึ่งรายละเอียดของลายกระหนกนี้ได้กล่าวแล้วเช่นกันในบทที่ 2

ทั้งนี้ รูปหงส์ที่ปราสาทสามยอด ปรากฏประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ปรากฏหมายเลข 16 ค. และปรากฏวัดนครโกษา ลพบุรี จึงเป็นรูปหงส์ที่ใกล้เคียงกับต้นแบบของขอม กล่าวคือรูปหงส์ในลายก้านขดที่ฐานบัวเรือนธาตุและที่บัววัดเกล้าเรือนธาตุของปราสาทหินพิมาย

³³ สันติ เล็กสุขุม, ปรากฏและลายปูนปั้น วัดจุฬามณี พิษณุโลก (กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2539), 46.

³⁴ สันติ เล็กสุขุม, กระหนกในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์, 2545), 27.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, 35.

นครรราชสีมา และปราสาทพนมรุ้ง บุรีรัมย์ เป็นรูปหงส์ที่แสดงด้านหน้าและด้านเฉียง และอยู่ในท่ายกปีกภายในลายก้านขด

แต่รูปหงส์ที่ปราสาทวัดจุฬามณี พิษณุโลกนั้นได้กล่าวมาแล้วว่า แสดงด้านข้างและคาบช่อดอกไม้ รวมทั้งมีปริมาตรน้อยลง ซึ่งเป็นรูปแบบที่คลี่คลายมาอีกระดับหนึ่ง จัดว่าเป็นศิลปะอยุธยา สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และรูปหงส์แบบนี้ก็ยังคงปรากฏที่เจดีย์ทรงระฆังที่วัดช้างรอบ กำแพงเพชรซึ่งได้กล่าวมาแล้วเช่นกัน

งานประดับรูปหงส์ทั้งสองแห่งที่กล่าวถึงในย่อหน้าก่อน นอกจากการพิจารณารูปแบบของตัวหงส์และส่วนหางของหงส์แล้ว สิ่งที่ต้องพิจารณาอีกอย่างหนึ่ง ก็คือ การคาบช่อดอกไม้ ซึ่งการที่จะพิจารณาว่าหงส์ที่ปราสาทองค์ใดบ้างที่คาบช่อดอกไม้หรือไม่นั้นคงจะสรุปให้เห็นชัดเจนได้ยากเพราะปราสาทแต่ละองค์ได้ผ่านการปฏิสังขรณ์มาแล้วหลายครั้ง โดยเฉพาะปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี ดังนั้น จึงเหลือหลักฐานให้เห็นน้อยมาก เช่น หงส์ที่บัวเชิงตรีมุขของปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรีนั้น ไม่พบว่า หงส์คาบช่อดอกไม้ จึงไม่อาจสรุปได้ว่าแต่เดิมในสมัยสร้างปราสาทนั้น ช่างได้ปั้นให้หงส์คาบช่อดอกไม้หรือไม่ แต่มีข้อสังเกตว่า ปราสาทที่มีแถวลายรูปหงส์และมีหงส์เดินชิดติดกัน หงส์ก็จะไม่คาบช่อดอกไม้เพราะไม่มีพื้นที่ว่างเพียงพอที่ช่างจะปั้นช่อดอกไม้ให้หงส์คาบ ซึ่งหากพิจารณารูปหงส์ที่ปราสาทวัดจุฬามณี พิษณุโลก จะพบว่าหงส์ไม่ได้เดินชิดติดกันมากนักเพราะช่างได้เหลือพื้นที่ว่างระหว่างตัวหงส์ไว้สำหรับปั้นช่อดอกไม้ให้หงส์คาบ ช่อดอกไม้ที่วัดจุฬามณี มีรายละเอียดที่ชัดเจน คือ เป็นรูปดอกกลมมี 5 กลีบ มีใบไม้ที่ปั้นปูนเป็นลายม้วนออกจากเส้นกลางใบทั้งสองข้าง และมีการปั้นปูนเป็นลายใบอ่อนประกอบอยู่กับลายกระหนกเล็กๆ ตกแต่งอยู่สองข้างของดอกไม้ (ภาพที่ 2)

จึงน่าจะสรุปได้ว่า รูปหงส์ที่ประดับปราสาทวัดจุฬามณี พิษณุโลกที่คาบช่อดอกไม้นั้น เป็นรูปแบบที่เกิดขึ้นภายหลังจากรูปหงส์ที่ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี ดังนี้คือ ลักษณะทางวิวัฒนาการอย่างหนึ่ง อย่างไรก็ตาม การคาบช่อดอกไม้อาจมีเค้ามาก่อนแล้วที่ทับหลังที่มีรูปหงส์เดินเรียงแถวรองรับรูปเทพและนางอัปสร ที่จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย (ภาพที่ 6) และที่ปราสาทวัดนคร โภชา ลพบุรี

นอกจากรูปแบบของหงส์ตามที่กล่าวมาแล้ว ยังมีข้อสังเกตเพิ่มเติมอีกว่า หงส์ที่บัวเชิงชุ้มตรีมุขของปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี อยู่ในท่าเดินไม่ยกปีกในลักษณะกำลังจะบิน (ภาพที่ 1) ซึ่งน่าจะได้แบบอย่างมาจากหงส์เดินในท่ายกปีกที่ทับหลังของปราสาทแบบขอมในประเทศไทย (ภาพที่ 35) และรูปหงส์ยกปีกสองข้างในลายก้านขดที่ฐานบัวเรือนธาตุที่ปราสาทหินพิมาย (ภาพที่ 21) จึงสันนิษฐานได้ว่า เป็นการนำแนวความคิดและรูปแบบหงส์จากทับหลัง

ดังกล่าวและตำแหน่งการประดับรูปหงส์ที่ปราสาทแบบขอมในประเทศไทยมาปรับปรุงให้เป็นรูปหงส์ตามที่ประดับอยู่ที่ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี

หงส์ที่ประดับในศาสนสถานของศาสนาพุทธนั้น แสดงรูปหงส์ที่อยู่ในท่าเดิน ถือว่า เป็นการแสดงสัญลักษณ์ของชั้นสวรรค์ แต่สำหรับหงส์ที่ประดับปราสาทแบบขอมในประเทศไทย และที่ประดับปราสาทขอมในกัมพูชานั้น หงส์ยกปีกในท่ากำลังบินเสมอ ซึ่งน่าจะ เป็นการแสดงความหมายของชั้นสวรรค์ที่ชัดเจนยิ่งกว่า กล่าวคือ เป็นหงส์ที่กำลังบินอยู่บนท้องฟ้า หรือบนสวรรค์ ดังนั้น จึงสันนิษฐานได้ว่า การประดับรูปหงส์ในท่าเดินที่ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรีนั้น เป็นฝีมือของช่างในท้องถิ่น แต่เป็นการทำตามรูปแบบการประดับลวดลายในวัฒนธรรมขอม

4. ทิศทางการเดินของหงส์

จากการสำรวจทิศทางการเดินของหงส์ที่ปราสาทสามยอด ที่ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ที่ปราสาทหมายเลข 16 ค. และที่ปราสาทวัดนครโกษา ลพบุรี ปรากฏว่า เฉพาะหงส์ที่ประดับอยู่ที่ลวดบัวเชิงของตรีมุขและหงส์ที่เหลือเพียง 1 ตัวที่บัวเชิงของเรือนธาตุปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ นั้นเข้าแถวเดินแบบทักษิณาวรรตรอบองค์ปราสาท ซึ่งเป็นแบบเดียวกันกับรูปหงส์ที่ปราสาทวัดจุฬามณี พิชณุโลก³⁶ แต่ทิศทางการเดินของหงส์ที่ปราสาททั้งสององค์ ต่างจากหงส์ที่บัวรัดเกล้าของปราสาทสามยอด ปราสาทหมายเลข 16 ค. และปราสาทวัดนครโกษา เพราะหงส์ที่ศาสนสถานทั้ง 3 นี้จะเข้าแถวเดินแยกทางขวาและทางซ้ายของซุ้มแต่ละด้าน (ภาพที่ 36) (ภาพที่ 37) (ภาพที่ 38) (ภาพที่ 39) และหงส์มีทิศทางการเดินเข้าหาตัวห้าม (ตัวห้ามจะปรากฏอยู่เฉพาะที่มุมของชั้นประดับลวดลายที่บัวเชิงและบัวรัดเกล้า) ทั้งนี้ ที่ปราสาทวัดจุฬามณี พิชณุโลก ไม่มีรูปหงส์ที่เป็นตัวห้าม แต่ที่ปราสาทสามยอด ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี ปราสาทหมายเลข 16 ค. และปราสาทวัดนครโกษา ปรากฏรูปหงส์เป็นตัวห้ามด้วย

ลักษณะการเดินในทิศทางที่ต่างกันของหงส์ที่ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี และปราสาทวัดจุฬามณี พิชณุโลก กับหงส์ที่ปราสาทสามยอด ปราสาทหมายเลข 16 ค. และปราสาทวัดนครโกษาตามตัวอย่างที่ยกมานี้ อาจใช้เป็นประเด็นในการศึกษาเพื่อกำหนดอายุและจัดกลุ่มปราสาทที่มีรูปหงส์เป็นลวดลายประดับได้ โดยรูปแบบของปราสาทวัดจุฬามณี พิชณุโลก มีบางส่วนที่ได้รับแรงบันดาลใจจากรูปแบบของปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี

³⁶ น. ฌ ปากน้ำ [นามแฝง], สมุดภาพประวัติศาสตร์ศิลปะสยามประเทศ: ศิลปะก่อนกรุงศรีอยุธยา. (กรุงเทพฯ : ศรีบุญอุตสาหกรรมการพิมพ์, 2541), 179.

มาปรับปรุงร่วมกับส่วนที่สืบเนื่องจากปรารงค์ที่สร้างขึ้นก่อนในกรุงศรีอยุธยา³⁷ ดังนั้น การที่หงส์ที่ปรารงค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี และปรารงค์วัดจุฬามณี พิชณุโลก เดินทักษิณาวรรตแบบเดียวกัน จึงควรจัดปรารงค์ทั้งสองนี้ไว้ในกลุ่มเดียวกันได้ แม้ว่าปรารงค์ทั้ง 2 จะสร้างขึ้นในช่วงเวลาที่ต่างกันมากก็ตาม แต่การที่มีลักษณะบางอย่างที่ร่วมกันจึงน่าจะมีความสัมพันธ์บางอย่างที่ใกล้ชิดกัน ซึ่งควรทำการศึกษาอย่างละเอียดต่อไป

การกำหนดอายุของรูปหงส์

ศาสนสถานที่ใช้ในการศึกษาเพื่อกำหนดอายุของรูปหงส์ ซึ่งมีข้อมูลเก่าก่อนในศิลปะขอม ได้แก่ ปราสาทหินพิมาย นครราชสีมา ปราสาทพนมรุ้ง บุรีรัมย์ โดยใช้เป็นพื้นฐานในการศึกษารูปหงส์ที่ ปราสาทสามยอด ลพบุรี ปรารงค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี ปรารงค์หมายเลข 16 ค. ลพบุรี ปรารงค์วัดนครโกษา ลพบุรี และปรารงค์วัดจุฬามณี พิชณุโลก

จากข้อมูลและประเด็นวิเคราะห์ที่กล่าวมาแล้ว อาจกำหนดอายุของรูปหงส์ที่ปราสาทสามยอด ปรารงค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี ปรารงค์หมายเลข 16 ค. ปรารงค์วัดนครโกษา ลพบุรี และปรารงค์วัดจุฬามณี พิชณุโลก ได้ดังนี้

1. รูปหงส์ที่บัวรดเกล้าของปราสาทสามยอดนั้น สันนิษฐานว่า น่าจะเป็นลายที่มีมาแล้วตั้งแต่สมัยสร้าง ซึ่งนักวิชาการได้กำหนดอายุของปราสาทสามยอดไว้ที่ประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 18 เพราะพิจารณาได้จากลวดลายปูนปั้นที่ประดับองค์ปรารงค์นั้นเป็นลายกระหนกวงโค้งซึ่งเป็นลายแบบขอมอย่างแท้จริง นอกจากนี้ ที่บัวเชิงของปราสาทยังประดับด้วยรูปใบหน้าบุคคลที่มีกระหนกวงโค้งเป็นส่วนประกอบของลวดลายของเครื่องประดับหน้าบุคคลดังกล่าว (ภาพที่ 19) ซึ่งปัจจุบันรูปใบหน้าบุคคลนี้ได้หลุดหายไปแล้วเหลือเป็นเค้าโครงใบหน้าเท่านั้น

2. รูปหงส์ที่บัวเชิงของปรารงค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี น่าจะเป็นลวดลายที่ได้รับการปฏิสังขรณ์มาแล้วหลายครั้ง เพราะรูปหงส์ที่ประดับอยู่ที่บัวเชิงของตรีมุขมีรูปแบบที่แตกต่างจากรูปหงส์ที่บัวเชิงของเรือนธาตุที่หลงเหลืออยู่เพียง 1 ตัว ตามที่กล่าวข้างต้น (ภาพที่ 29) และจากการพิจารณาอย่างใกล้ชิดแล้ว จะเห็นได้ว่า หงส์ตัวดังกล่าวนี้คงต้องปั้นขึ้นก่อนหงส์ที่ประดับอยู่ที่บัวเชิงของตรีมุข เพราะหงส์ที่บัวเชิงเรือนธาตุตัวนี้ก็มีสภาพที่เก่า ชำรุดหลุดร่วงและสึกกร่อนมากกว่า มีฝุ่นและคราบสกปรกปิดบังรูปหงส์อยู่ไม่น้อยจนเกือบไม่ทราบว่าเป็นรูปหงส์ และหงส์ดังกล่าวมีขนาดใหญ่กว่าหงส์ที่บัวเชิงในส่วนของตรีมุข (ซึ่งคงเป็นเพราะเป็นรูปหงส์ที่ประดับอยู่ที่ส่วนเรือนธาตุที่มีลวดบัวหงายที่ใหญ่กว่าลวดบัวหงายที่บัวเชิงของตรีมุข)

³⁷ สันติ เล็กสุขุม, ปรารงค์และลายปูนปั้น วัดจุฬามณี พิชณุโลก (กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2539), 24.

ด้วยลักษณะดังกล่าวนี้ ทำให้สันนิษฐานได้ว่า หงส์ตัวนี้ป็นชิ้นในสมัยแรกสร้างปราสาทประธาน ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้นจริง หงส์ตัวนี้ก็จะมียุอยู่ในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 19 ซึ่งเป็นระยะเวลาเดียวกันกับการสร้างปราสาทประธาน

3. รูปหงส์ที่บัวรดเกล้าของปราสาทหมายเลข 16 ค. และปราสาทวัดนครโกยานั้น มีความคล้ายกันมาก ซึ่งสันนิษฐานได้ว่า รูปหงส์ดังกล่าวน่าจะเป็นลวดลายที่ป็นชิ้นตั้งแต่สมัยสร้างปราสาท คือประมาณพุทธศตวรรษที่ 19 ซึ่งสังเกตได้จากรูปแบบของหงส์ ทิศทางการเดินของหงส์ รวมทั้งลายที่ประดับที่ชั้นประดับลวดลายก็เป็นลายประเภทเดียวกันด้วย

4. รูปหงส์ที่ลวดบัวหางของชั้นเชิงบาตรที่ซุ้มตรีมุขและเรือนธาตุของปราสาทวัดจุฬามณี พิชณุโลก ซึ่งมีกำหนดอายุการสร้างแน่ชัดในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งได้กล่าวแล้วว่าเป็นรูปหงส์ที่แสดงด้านข้างซึ่งเป็นลักษณะที่คลี่คลายจากรูปแบบเดิมที่ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี รวมทั้งเมื่อพิจารณาแผนผังของวัด ตำแหน่งที่ตั้งของปราสาทวัดจุฬามณี และลวดลายที่ประดับองค์ปราสาทแล้ว สอดคล้องกับแบบแผนของวัดในสมัยกรุงศรีอยุธยา ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-21 ดังนั้น รูปหงส์ที่แสดงด้านข้างที่เจดีย์ทรงระฆังวัดข้างรอบ กำแพงเพชร ก็ย่อมสร้างขึ้นในระยะเวลาที่ใกล้เคียงกับรูปหงส์ที่ปราสาทวัดจุฬามณี ในต้นพุทธศตวรรษที่ 21

สรุปได้ว่า การศึกษารูปหงส์ที่ปราสาทแต่ละองค์นั้น มีประโยชน์ทั้งในด้านการกำหนดอายุ การเกี่ยวโยงกันระหว่างเมืองใกล้ เมืองไกล ตลอดจนเค้าเงื่อนทางด้านคติความเชื่อด้วย

บทที่ 4

เพิ่มเติมประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างรูปหงส์ปูนปั้นที่ปราสาทวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ และปราสาทอื่นๆ ในลพบุรี กับรูปหงส์สลักที่ปราสาทหินพิมายและปราสาทพนมรุ้ง

1. รูปแบบศิลปะของหงส์ปูนปั้นกับรูปแบบศิลปะของหงส์สลักจากหินทราย

จากการศึกษาเปรียบเทียบรูปหงส์สลักบนหินทรายที่ปราสาทหินพิมาย ปราสาทพนมรุ้งกับรูปหงส์ปูนปั้นที่ปราสาทสามยอด ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี ปราสาทหมายเลข 16 ค. ปราสาทวัดนครโกษา และปราสาทวัดจุฬามณี พิษณุโลกแล้ว ทำให้เห็นรายละเอียดความเหมือนและความแตกต่างของรูปหงส์ โดยพิจารณาจากรูปแบบ ตำแหน่ง รายละเอียดต่างๆ ที่ขึ้นประดับลวดลาย และการกำหนดอายุของรูปหงส์ที่ประดับอยู่ที่ศาสนสถานดังกล่าว ซึ่งพอจะสรุปได้ว่า รูปแบบของหงส์ที่ใช้เทคนิคสลักลงบนหินทรายนั้น จะมีความคงทนถาวรอย่างมาก แม้เวลาจะผ่านไปนานจนถึงปัจจุบันนี้ รูปหงส์ยังคงปรากฏให้เห็นได้อย่างชัดเจน รูปหงส์ไม่ได้ผ่านการบูรณะซ่อมแซม เมื่อสลักลวดลายลงบนหินทรายแล้วยากที่จะทำการซ่อมแซมได้ เพราะเป็นการสลักลงไปเนื้อหิน ซึ่งต่างจากลายปูนปั้น ซึ่งเป็นการใช้เทคนิคของการปั้นปูนมีความนุ่มลื่นมีพัฒนาการจากการสลักหินในศิลปกรรมแบบขอม และเมื่อพิจารณาดำแหน่งที่ประดับรูปหงส์ที่ปราสาทประธานและที่ปราสาทแต่ละองค์นั้นน่าจะอยู่ในตำแหน่งเดียวกัน เพราะการประดับลวดลายต่าง ๆ ที่ปราสาทประธานนั้น ย่อมได้แบบอย่างมาจากปราสาทแบบขอม

ทั้งนี้ สำหรับรูปแบบของหงส์ที่ปราสาทประธานของปราสาทหินพิมายกับที่ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี นั้น เป็นหงส์ที่มีปริมาตรมากเหมือนกัน รูปหงส์ที่สลักลงบนหินทรายนั้น รูปหงส์จะเป็นส่วนประกอบของลาย เช่น ประกอบอยู่ในลายก้านขด หรือประกอบในลายเฟืองอุษะ ซึ่งจะแตกต่างกับรูปหงส์ปูนปั้นซึ่งรูปหงส์จะอยู่ในท่าเดินเรียงแถวที่บัวเชิงซุ้มตรีมุขของปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี แต่ก็มีรูปหงส์สลักหินทรายแบบเต็มตัวที่อยู่ในท่าเดินเรียงแถว ซึ่งปรากฏที่ทับหลังที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย นครราชสีมา เช่น ทับหลังรูปพระพุทธรูปแสดงปางสมาธิจำนวนเจ็ดองค์ อยู่ภายในซุ้มเจ็ดซุ้มมีรูปหงส์เดินเรียงแถวรองรับอยู่ด้านล่าง (ภาพที่ 35)

สำหรับรูปหงส์ปูนปั้นที่ปราสาทสามยอด ปรากฏที่ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี ปรากฏหมายเลข 16 ค. ปรากฏที่วัดนครโกษา และปรากฏที่วัดจุฬามณี พิชณุโลก มีส่วนที่มีความแตกต่างกันได้แก่ ทิศทางการเดินของหงส์ซึ่งมีทั้งที่เดินแบบทักษิณาวรรตและเดินแยกทางด้านขวา และด้านซ้ายของซุ้ม และชั้นประดับลวดลายที่ขนาบแฉกรูปหงส์ก็แตกต่างกันในปรากฏบางองค์ รวมทั้งการคาบช่อดอกไม้ของหงส์ที่ปรากฏที่วัดนครโกษา ลพบุรี และที่ปรากฏที่วัดจุฬามณี พิชณุโลก ซึ่งสำรวจไม่พบที่ปรากฏองค์อื่น

ปรากฏที่สร้างขึ้นในยุคสมัยที่ต่างกัน ย่อมส่งผลถึงการประดับลวดลายประเภทต่างๆ ที่องค์ปรากฏ และรวมถึงการลำดับชั้นประดับลวดลายด้วย ปรากฏที่สร้างขึ้นในยุคสมัยที่ใกล้เคียงกัน เช่นสร้างขึ้นราวตอนต้นและตอนกลางของพุทธศตวรรษที่ 19 ที่ปรากฏที่ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ปรากฏหมายเลข 16 ค. และปรากฏที่วัดนครโกษา ลพบุรี ย่อมมีลวดลายปูนปั้นที่ชั้นประดับลวดลายที่คล้ายกัน และการลำดับชั้นประดับลวดลายที่บัวรดเกล้าของปราสาทสามยอด ลพบุรี ก็มีรูปแบบคล้ายกับการประดับรูปหงส์สลักบนหินทรายที่บัวรดเกล้าของปราสาทหินพิมาย ด้วยตามรายละเอียดที่กล่าวแล้วข้างต้น

2. ความสัมพันธ์ของการประดับรูปหงส์กับรูปแบบของศาสนสถาน

ปราสาทสามยอด ปรากฏที่ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี ปรากฏหมายเลข 16 ค. และปรากฏที่วัดนครโกษา ถือเป็นกลุ่มศาสนสถานสกุลช่างลพบุรี ซึ่งมีพัฒนาการภายในท้องถิ่น โดยมีปราสาทสกุลช่างเขมรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือ ปราสาทหินพิมายเป็นต้นแบบ และมีพัฒนาการสืบต่อจากปรากฏสมัยบาปวนก่อนนครวัดและนครวัดในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเช่น ปรากฏที่ศรีเทพ ปรากฏที่สงพูน้อย และศาลตาผาแดง³⁸

นายศราวุธ ธรรมวัตติ ได้ทำการศึกษาเปรียบเทียบลายปูนปั้นที่ซุ้มตรีมุขด้านทิศใต้ ของปรากฏที่ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี และปรากฏหมายเลข 16 ค. เป็นลายซึ่งสร้างขึ้นพร้อมกับการสร้างปรากฏที่บริวารเพิ่มขึ้นในผังกลุ่มปรากฏที่ประธาน และเป็นลายซึ่งเกิดจากการบูรณะปฏิสังขรณ์ผนังมุขปรากฏและซุ้มตรีมุข อันถือเป็นลายรุ่นหลังของปรากฏที่ประธาน ผลการศึกษาดังกล่าวสอดคล้องกับการศึกษาเปรียบเทียบลวดลายปูนปั้นองค์ปรากฏที่ประธาน ซึ่งพบว่าลายกรวยเชิงและลายเฟืองอุบะที่ผนังเรือนธาตุต่างจากที่ผนังมุขและซุ้มตรีมุข ซึ่งตามระเบียบการออกแบบทางสถาปัตยกรรมจากการศึกษาเปรียบเทียบแล้วควรจะเหมือนกัน นอกจากนั้น

³⁸ ศราวุธ ธรรมวัตติ, “วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544), 439.

ยังสอดคล้องกับระเบียบการขึ้นมุงปราสาทออกจากผนังเรือนธาตุ ซึ่งแตกต่างจากซุ้มทิศด้านอื่น อันถือว่าแตกต่างจากระเบียบมาตรฐานทั่วไป

จากการศึกษาเปรียบเทียบพบว่า รูปหงส์ที่ปราสาทหมายเลข 16 ค. มีรูปแบบใกล้เคียงกับรูปแบบหงส์ที่ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ มากกว่ารูปแบบของหงส์ที่ปราสาทสามยอด และปราสาทวัดนครโกษา และรูปแบบหงส์ที่ปราสาทประธานดังกล่าวและปราสาทหมายเลข 16 ค. ก็แตกต่างจากรูปแบบของหงส์สลักลงบนหินทรายที่ปราสาทหินพิมายและปราสาทพนมรุ้ง ซึ่งเป็นรูปหงส์อยู่ในลายก้านขด ไม่ได้เป็นรูปหงส์เดินเรียงแถวแยกกันแต่ละตัว ซึ่งอาจสรุปได้ว่า แม้รูปแบบของหงส์จะต่างกันก็ตาม แต่ก็ยังคงเป็นหงส์ที่มีปริมาตรมากแบบศิลปะขอมเหมือนกัน

บทที่ 5 สรุป

การศึกษารูปหงส์ทั้งที่สลักลงบนหินทรายและรูปหงส์ปูนปั้นระดับปราสาทแบบขอมในประเทศไทยที่ปราสาทหินพิมาย ปราสาทสามยอด ที่ปราสาทแบบไทย เช่น ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ปราสาทหมายเลข 16 ค. ปราสาทวัดนครโกษา ลพบุรี ปราสาทวัดจุฬามณี พิษณุโลก และที่เจดีย์ทรงระฆังวัดช้างรอบ กำแพงเพชร ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 17 เรื่อยมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 21 ได้ผลว่ารูปหงส์อาจเป็นสัญลักษณ์แสดงเขตของชั้นสวรรค์ และป่าหิมพานต์ ในขณะที่เดียวกันรูปหงส์ถูกใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่งศาสนสถานด้วย

รูปแบบทั้งหมดของหงส์จากปราสาทสามยอด ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ปราสาทหมายเลข 16 ค. และปราสาทวัดนครโกษา ลพบุรี นั้น ส่วนมากมีรูปแบบเดียวกันคือเป็นหงส์ที่มีปริมาตรมาก และเป็นรูปหงส์ปูนปั้นที่มีปริมาตรมากคล้ายกับการสลักหินแบบศิลปะขอมสำหรับรูปหงส์ที่ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี ในตอนต้นของพุทธศตวรรษที่ 19 นั้น มีรูปแบบทำนองเดียวกับหงส์แบบขอมดังกล่าวด้วย ต่อมารูปหงส์ได้มาปรากฏอีกครั้งในพุทธศตวรรษที่ 21 ที่ปราสาทวัดจุฬามณี พิษณุโลก ซึ่งเป็นรูปหงส์แบบประดิษฐ์ หางหงส์มีลายกระหนกที่พัฒนาจากลายกระหนกที่ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี ด้วย ทำให้เห็นได้ว่า แม้ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี และปราสาทวัดจุฬามณี พิษณุโลก จะสร้างขึ้นในช่วงเวลาที่ต่างกันมากก็ตาม แต่ก็มีความสัมพันธ์กันใกล้ชิดกันพอใช้

อนึ่ง การศึกษาเปรียบเทียบรูปหงส์ที่สลักลงบนหินทรายและรูปหงส์ปูนปั้นที่ศาสนสถานตามที่กล่าวมาแล้วนั้น เป็นเพียงการศึกษาในเบื้องต้นเท่านั้น เพราะยังมีรูปหงส์ที่สลักจากหินทรายและที่เป็นลายปูนปั้นในศาสนสถานและโบราณสถานอื่น ๆ ทั้งในประเทศและต่างประเทศอีกเป็นจำนวนมากที่ควรต้องนำมาทำการศึกษาเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างเพื่อทำความเข้าใจรายละเอียดในประเด็นต่าง ๆ ซึ่งควรจะได้ทำการศึกษาต่อไป

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. วิวัฒนาการพุทธสถานไทย กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2533. (จัดพิมพ์ประกอบการจัดนิทรรศการพิเศษ เนื่องในเทศกาลปฐมาภิรมย์ประจำปี 2533 ณ พระที่นั่งอิศราวินิจฉัย พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร 6 กรกฎาคม-10 กันยายน 2533).
- กัญญรัตน์ เวชศาสตร์. การศึกษาเรื่องหงส์จากศิลปกรรมในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2550.
- น. ณ ปากน้ำ [นามแฝง]. สมุดภาพประวัติศาสตร์ศิลปะสยามประเทศ: ศิลปะก่อนกรุงศรีอยุธยา. กรุงเทพฯ : ศรีบุญอุตสาหกรรมการพิมพ์, 2541.
- ประยูร อุลุชาฎะ. ความเป็นมาของสถาปัตยกรรมในสยามประเทศ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2529.
- มหาวิทยาลัยศิลปากร. ชุมนุมศึกษาวัฒนธรรม-โบราณคดี สโมสรนักศึกษา. “การศึกษาทางศิลปกรรมวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี” นพศุล 1, 1 (2514) : 3-37.
- ศราวุธ ธรรมวัตติ. “วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. พัฒนาการของงานศิลปกรรมเมืองลพบุรีตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 ถึงพุทธศตวรรษที่ 24 โครงการย่อยที่ 3.3 “พัฒนาการศิลปกรรมสมัยก่อนอยุธยาและสมัยอยุธยา (พุทธศตวรรษที่ 18-23)” กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี, 2549.
- สันติ เล็กสุขุม. กระหนกในดินแดนไทย. กรุงเทพฯ : ด่านสุทธาการพิมพ์, 2545.
- _____. “ปรากฏการณ์สมัยอยุธยาตอนต้น.” วารสารเมืองโบราณ 6, 2 (ธันวาคม 2522-มกราคม 2523) : 96-104.
- _____. ปรากฏและลายปูนปั้น วัดจุฬามณี พิษณุโลก. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2539.
- _____. วิวัฒนาการของชั้นประดับลวดลาย และลวดลายสมัยอยุธยาตอนต้น. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์การพิมพ์, 2522.
- สุภัทรดิศ ดิศกุลม, หม่อมเจ้า. ประติมากรรมขอม. ทรงเรียบเรียงจากบทความของศาสตราจารย์ของ บวสเชอลีเย่. กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, 2515.

อนันต์ กลิ่นโพธิ์กลับ. “ภาพสัตว์หิมพานต์ที่ปรากฏในงานจิตรกรรมในกรอบกระจกเหนือประตูหน้าต่าง ภายในพระวิหารหลวงวัดสุทัศนเทพวราราม” สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530.

อากาศ โตประเสริฐ "รูปแบบของปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี กับการกำหนดอายุ" ในรายงานการศึกษาโครงการ “การศึกษาวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี” รายงานประกอบวิชา 317 407 การฝึกภาคสนาม ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544. (อัครสำเนา)

ภาคผนวก

ภาคผนวก

ตารางการเปรียบเทียบรูปหงส์ปูนปั้นกับรูปหงส์สลักจากหินทราย

โบราณสถาน	การกำหนดอายุ	ตำแหน่งของหงส์ที่ปราสาทประธานหรือห้องค์ปรางค์	การลำดับรูปหงส์ที่ชั้นประดับลวดลาย	รูปแบบของหงส์	ทิศทางการเดินของหงส์
ปราสาทพนมรุ้งบุรีรัมย์	ปราสาทประธานสร้างราวกลางพุทธศตวรรษที่ 17 หมายเหตุ ศ. ม.จ.สุภัทรทิสทรงมีความเห็นว่าปราสาทพนมรุ้งน่าจะสร้างขึ้นราวกลางพุทธศตวรรษที่ 15 และเป็นที่เคารพนับถือลงมาจนถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 18	-ที่เสาประดับผนังมีรูปหงส์อยู่กลางลายกระหนกวงกลม -ที่กليبขนุนปราสาทมีภาพสลักพระวรุณซึ่งเป็นเทพประจำทิศตะวันตก ประทับนั่งบนแท่นมีรูปหงส์ 3 ตัว -ประติมากรรมรูปหงส์ลอยตัวลงจะเป็นพาหนะของพระวรุณ	หงส์ที่สลักลงบนหินทรายมักเป็นการประดับที่ทับหลัง แต่มีที่ประดับอยู่ที่เสาประดับผนังด้านทิศตะวันออกเป็นรูปหงส์ในลายใบไม้ม้วน และมีที่ประดับภายในลายกليبบัวตั้งขึ้นในตอนบนสุดของกระหนกกรวยเชิง	หงส์ยื่นหันทางด้านหน้า ยกปีกขึ้นแสดงท่ากำลังบิน	เป็นหงส์ที่อยู่ในทำئين ยกปีกไม่ได้อยู่ในท่าก้าวเดินอย่างรูปหงส์ปูนปั้นที่ปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุลพบุรี

โบราณสถาน	การกำหนดอายุ	ตำแหน่งของหงส์ ที่ปราสาทประธาน หรือที่องค์ปรางค์	การลำดับ รูปหงส์ที่ชั้น ประดับลวดลาย	รูปแบบ ของหงส์	ทิศทาง การเดิน ของหงส์
ปราสาท หินพิมาย นครราชสีมา	กลาง พุทธศตวรรษ ที่ 17	ที่บัวรดเกล้าและ บัวเชิงเรือนธาตุ	แถวหงส์อยู่ ระหว่าง ลายหน้ากระดาน กับลายกลีบบัว	สลักรูปหงส์ ลงบนหินทราย หงส์อยู่ในท่า ยกปีก 2 ข้าง กำลังบิน ตรงกลางของ ลายกระหนกที่ ม้วนเป็นวงกลม (ลายใบไม้ม้วน)	หงส์หันหน้า แยกไปทาง ซ้ายและทาง ขวาของซุ้มที่ ปราสาท ประธานด้าน ทิศตะวันออก มีตัวห้ามเป็น รูปครุฑ
ปราสาท สามยอด ลพบุรี	กลาง พุทธศตวรรษ ที่ 18	พบรูปหงส์ปูนปั้นที่ บัวรดเกล้าของ ปราสาทองค์แรก สันนิษฐานได้ว่า น่าจะต้องมีรูปหงส์ ที่ชั้นประดับลวดลาย ที่บัวเชิงด้วย	แถวหงส์อยู่ ระหว่างลายหน้า กระดานกับลาย กลีบบัว แบบเดียว กับที่ปราสาทหิน พิมาย	รูปหงส์มี ปริมาณมาก แบบการสลัก หินทรายที่ ปราสาทใน ศิลปะขอม	หงส์เดินแยก ไปทางซ้าย และทางขวา ของซุ้มและ เดินหันหน้า เข้าหาตัวห้าม
ปรางค์ ประธาน วัดพระศรี รัตนมหาธาตุ ลพบุรี	ต้น พุทธศตวรรษ ที่ 19	พบรูปหงส์ปูนปั้น ที่บัวเชิงตรีมุข จำนวนพอสมควร และพบรูปหงส์ 1 ตัว ที่บัวเชิงเรือนธาตุ และที่บัวรดเกล้า ด้านทิศใต้และในชั้น ประดับลวดลายที่	แถวหงส์อยู่ ระหว่างลายหน้า กระดานกับลาย กลีบบัว โดยมีแถว ลายดอกกลม ลายเม็ดประจำ และแถวลาย กระจังแทรกอยู่	รูปหงส์มี ปริมาณมาก ลายที่ส่วนหาง ของหงส์เป็น กระหนกวงโค้ง แบบลายใน ศิลปะขอม อย่างชัดเจน	หงส์เดิน ทักษิณาวรรต รอบองค์ ปรางค์ พบตัวห้าม ที่ตรีมุข แบบเดียวกับ ที่ปราสาท

โบราณสถาน	การกำหนดอายุ	ตำแหน่งของหงส์ ที่ปราสาทประธาน หรือที่องค์ปราสาท	การลำดับ รูปหงส์ที่ชั้น ประดับลวดลาย	รูปแบบ ของหงส์	ทิศทาง การเดิน ของหงส์
		พบหงส์ตัวนี้ ได้พบ ลายปูนปั้นรูปกลีบ บัวที่มีลวดลายอยู่ใน สมัยหลังกว่ารูปหงส์ ดังกล่าว	ระหว่างลาย หน้ากระดานกับ ลายกลีบบัวด้วย		สามยอดและ หงส์เดิน หันหน้าเข้าหา ตัวห้าม
ปราสาท หมายเลข 16 ค. ลพบุรี	ต้น พุทธศตวรรษ ที่ 19	พบรูปหงส์ปูนปั้นที่ บัววัดเกล้า มีจำนวน พอสมควร	แถวหงส์อยู่ ระหว่างลาย หน้ากระดานกับ ลายคล้ายหอยสังข์ ซึ่งแตกต่างจากที่ ปราสาทสามยอด และที่ปราสาท ประธานวัดพระศรี รัตนมหาธาตุ ลพบุรี	รูปหงส์มี ปริมาณมาก และลายที่ส่วน หางของหงส์ เป็นแบบเดียวกับ ที่ปราสาท ประธาน วัดพระศรีรัตน มหาธาตุ ลพบุรี	หงส์เดินแยก ไปทางซ้าย และทางขวา ของซุ้มที่องค์ ปราสาท แบบเดียวกับ ที่ปราสาท สามยอด และ เดินหันหน้า เข้าหาตัวห้าม
ปราสาท วัดนครโกษา ลพบุรี	กลาง พุทธศตวรรษ ที่ 19	พบรูปหงส์ปูนปั้น ที่บัววัดเกล้า มีจำนวนพอสมควร แบบเดียวกับที่ ปราสาทหมายเลข 16 ค.	แถวหงส์อยู่ ระหว่างลาย หน้ากระดานกับ ลายคล้ายหอยสังข์ แบบเดียวกับที่ ปราสาทหมายเลข 16 ค.	รูปหงส์มี ปริมาณมาก และลายที่ หางหงส์เป็น แบบเดียวกับที่ ปราสาทหมายเลข 16 ค.	หงส์เดินแยก ไปทางซ้าย และทางขวา ของซุ้มที่องค์ ปราสาทแบบ เดียวกับที่ ปราสาท หมายเลข 16 ค. และ

โบราณสถาน	การกำหนดอายุ	ตำแหน่งของหงส์ ที่ปราสาทประธาน หรือที่องค์ปราสาท	การลำดับ รูปหงส์ที่ชั้น ประดับลวดลาย	รูปแบบ ของหงส์	ทิศทาง การเดิน ของหงส์
					เดินหันหน้า เข้าหาตัวห้าม ปรangk้องคี่นี้ มีรูปแบบ ใกล้เคียงกับ ปรangk หมายเลข 16 ค. คงเนื่องจาก เป็นปรangkที่ สร้างขึ้นใน สมัยเดียวกัน
ปรangk วัดจุฬามณี พิษณุโลก	พุทธศตวรรษ ที่ 21	พบรูปหงส์ปูนปั้น ที่บัวเชิงของ เรือนธาตุและ บัวเชิงของตรีมุข	แถวหงส์อยู่ ระหว่างหน้า กระดานบน ที่มีลายรูปปีก ออกจากวงกลม และลายดอกกลม สลักที่เหลี่ยม ขนมเปียกปูน- ประจำยามก้ามปู ที่ชั้นเชิงบาตร ตรีมุข กับ หน้ากระดานล่าง ที่มีลายดอกซีก	รูปหงส์มี ปริมาตรน้อยลง ตัวหงส์หัน ด้านข้าง คาบช่อดอกไม้ ซึ่ง ศ.ดร.สันติ เล็กสุขุม มีความ เห็นว่า เกิดการ คลี่คลายจาก ศิลปะแบบขอม ลงระดับหนึ่ง โดยมีลักษณะ ของลาย	หงส์เดิน ทักษิณาวรรต รอบองค์ ปรangk แบบเดียวกับ ที่ปรangk ประธาน วัดพระศรี รัตนมหาธาตุ ลพบุรี แต่ต่างจาก ปรangk วัดจุฬามณี

โบราณสถาน	การกำหนดอายุ	ตำแหน่งของหงส์ ที่ปราสาทประธาน หรือที่องค์ปรางค์	การลำดับ รูปหงส์ที่ชั้น ประดับลวดลาย	รูปแบบ ของหงส์	ทิศทาง การเดินทาง ของหงส์
			ดอกซ้อน	พรรณพฤกษา ปะปนอยู่มาก จึงเชื่อว่ามีส่วน ที่เกี่ยวข้องกับ อิทธิพลของลาย ประดับแบบจีน ที่ผ่านมาจาก ศิลปะล้านนา	เพราะที่นี่ไม่มี ตัวห้าม

ภาพที่ 1 ปูนปั้นรูปหงส์ประดับที่ลวดบัวเชิงซุ้มตรีมุข ด้านทิศใต้ ปรากฏประธาน
วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี สร้างราวต้นพุทธศตวรรษที่ 19

ภาพที่ 2 ปูนปั้นรูปหงส์ที่ชั้นบัวเชิงบาตรของเรือนธาตุ ปรากฏวัดจุฬามณี พิชณูโลก กำหนดอายุ
ประมาณพุทธศตวรรษที่ 21

ภาพที่ 3 ปูนปั้นรูปหงส์ประดับที่บัวรดเกล้า ด้านทิศใต้ของซุ้มตรีมุข ปราสาทประธาน
วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี สร้างราวต้นพุทธศตวรรษที่ 19

ภาพที่ 4 ปูนปั้นรูปหงส์ที่บัวรดเกล้า ซุ้มตรีมุข ด้านทิศใต้

ภาพที่ 5 ปูนปั้นรูปหงส์ที่บัวรดเกล้าซุ้มตรีมุข ด้านทิศใต้

ภาพที่ 6 ทับหลังแสดงรูปหงส์เดินเรียงแถวรองรับรูปเทพและนางอัปสร จัดแสดงที่ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พิมาย นครราชสีมา

ภาพที่ 7 รูปหงส์เดินเรียงแถวในท่ายกปีกกำลังบิน

ภาพที่ 8 ปูนปั้นรูปสิงห์และเทพพนม แสดงเรื่องของป่าหิมพานต์ ที่ฐานบัวลูกฟักชั้นที่ 2
 ปรากฏวัดจุฬามณี พิชณุโลก สร้างราวพุทธศตวรรษที่ 21
 ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, ปรากฏและลายปูนปั้น วัดจุฬามณี พิชณุโลก (กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2539), 29.

ภาพที่ 9 ปูนปั้นรูปครุฑและเทพพนม แสดงเรื่องของป่าหิมพานต์ ที่ฐานบัวลูกฟักชั้นที่ 2
 ปรากฏวัดจุฬามณี พิชณุโลก สร้างราวพุทธศตวรรษที่ 21
 ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, ปรากฏและลายปูนปั้น วัดจุฬามณี พิชณุโลก (กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2539), 29.

ภาพที่ 10 ปราสาทหินพิมาย นครราชสีมา สร้างราวกลางพุทธศตวรรษที่ 17

ภาพที่ 11 ปราสาทพนมรุ้ง บุรีรัมย์ ปราสาทประธานสร้างราวกลางพุทธศตวรรษที่ 17
ที่มา : หม่อมราชวงศ์ สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ปราสาทหินและทับหลัง (กรุงเทพฯ : บริษัท สตาร์ปรีนท์ จำกัด,) 291.

ภาพที่ 12 ปูนปั้นรูปหงส์ประดับที่ลวดบัวรดเกล้า ปราสาทสามยอด ลพบุรี สร้างราว
กลางพุทธศตวรรษที่ 18

ภาพที่ 13 ปูนปั้นรูปหงส์ประดับที่ลวดบัวเชิงและบัวรดเกล้า ตรีมุข ปรากฏประธาน
วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี สร้างราวต้นพุทธศตวรรษที่ 19

ภาพที่ 14 ปูนปั้นรูปหงส์ประดับที่ลวดบัวรดเกล้า ปรากฏหมายเลข 16 ค. ลพบุรี
สร้างราวต้นพุทธศตวรรษที่ 19

ภาพที่ 15 ปูนปั้นรูปหงส์ประดับที่บัวรดเกล้าขององค์ปรากฏ ปรากฏวัดนครโกษา ลพบุรี
สร้างราวกลางพุทธศตวรรษที่ 19

ภาพที่ 16 ปูนปั้นรูปหงส์ประดับที่ชั้นบัวเชิงบาตรของเรือนธาตุ ปรางค์วัดจุฬามณี พินัญโลก
สร้างราวพุทธศตวรรษที่ 21

ภาพที่ 17 กระจกสลักหิน ศิลปะขอมแบบบาปวน-ตันนควัด ที่ฐานปราสาทหินพิมาย
นครราชสีมา กำหนดอายุประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 17

ภาพที่ 18 กระจกนูนปั้น ศิลปะขอมแบบบายน-ลพบุรี ประดับที่บัวรดเกล้า ปราสาทสามยอด
ลพบุรี กำหนดอายุประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 18

ภาพที่ 19 กระจกนูนปั้น ศิลปะขอมแบบบายน-ลพบุรี เป็นเครื่องประดับหน้าบุคคล
ที่ปราสาทสามยอด ลพบุรี กำหนดอายุประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 18
ที่มา : น. ณ ปากน้ำ [นามแฝง], สมุดภาพประวัติศาสตร์ศิลปะสยามประเทศ: ศิลปะก่อน
กรุงศรีอยุธยา. (กรุงเทพฯ : ศรีบุญอุตสาหกรรมการพิมพ์, 2541), 200.

ภาพที่ 20 ชั้นประดับลวดลายที่ฐานบัวเรือนธาตุ ปราสาทหินพิมาย นครราชสีมา กำหนดอายุ
ประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 17

ภาพที่ 21 รูปหงส์ในลายก้านขดที่ฐานบัวเรือนธาตุ ปราสาทหินพิมาย นครราชสีมา กำหนดอายุ
ประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 17

ภาพที่ 22 รูปหงส์ที่เพ็องอุบะ เรือนธาตุ ปราสาทหินพิมาย นครราชสีมา กำหนดอายุประมาณ
กลางพุทธศตวรรษที่ 17

ภาพที่ 23 เพ็องอุบะปูนปั้นที่ยอดคานงเรือนธาตุ ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี
กำหนดอายุประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ 19

ภาพที่ 24 เพ็องอุบะปูนปั้นที่ประดับเสาประตูศรีมูขุ ประจักษ์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี
กำหนดอายุประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ 19

ภาพที่ 25 เพ็องอุบะปูนปั้นประดับยอดผนังเรือนธาตุ ประจักษ์หมายเลข 16 ค. ลพบุรี กำหนดอายุ
ประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ 19

ภาพที่ 26 ปูนปั้นรูปหงส์ที่มีขกระสันและตรีมุข ปราสาทวัดจุฬามณี พินัญโลก กำหนดอายุประมาณ พุทธศตวรรษที่ 21

ภาพที่ 27 รูปหงส์ที่เจดีย์ทรงระฆัง วัดช้างรอบ กำแพงเพชร กำหนดอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 21

ภาพที่ 28 ปูนปั้นรูปหงส์ที่ชั้นประดับลวดลายที่ลวดบัวเชิงซุ้มตรีมุข ปรากฏประธาน
วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี

ภาพที่ 29 ปูนปั้นรูปหงส์ที่บัวเชิงเรือนธาตุด้านทิศใต้และทิศตะวันตก ปรากฏประธาน
วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี กำหนดอายุประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ 19

ภาพที่ 30 ปูนปั้นรูปหงส์ที่บัวรดเกล้า ปราสาทสามยอด ลพบุรี

ภาพที่ 31 ปูนปั้นรูปหงส์ที่บัวรดเกล้า ปรangk์หมายเลข 16 ค. ลพบุรี กำหนดอายุประมาณ
ต้นพุทธศตวรรษที่ 19

ภาพที่ 32 ปูนปั้นรูปหงส์ประดับที่บัวรัดเกล้า ปรากฏวัดนครโกษา ลพบุรี กำหนดอายุประมาณ
กลางพุทธศตวรรษที่ 19

ภาพที่ 33 รูปหงส์ในลายก้านขด (ลวดบัวหงาย) ที่บัวรัดเกล้าเรือนธาตุ ปราสาทหินพิมาย
นครราชสีมา กำหนดอายุประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 17

ภาพที่ 34 รูปหงส์ปูนปั้นที่ชั้นเชิงบาตรลวดบัวเชิงของตรีมุข ปราสาทวัดจุฬามณี พิชณุโลก
กำหนดอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 21

ภาพที่ 35 ทับหลังแสดงรูปหงส์เดินเรียงแถวรองรับพระพุทธรูปปางสมาธิภายในซุ้ม จัดแสดงที่
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย นครราชสีมา

ภาพที่ 36 ปูนปั้นรูปหงส์เข้าแถวเดินแยกทางขวาของซุ้มที่บัวรดเกล้า ปราสาทสามยอด ลพบุรี
กำหนดอายุประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 18

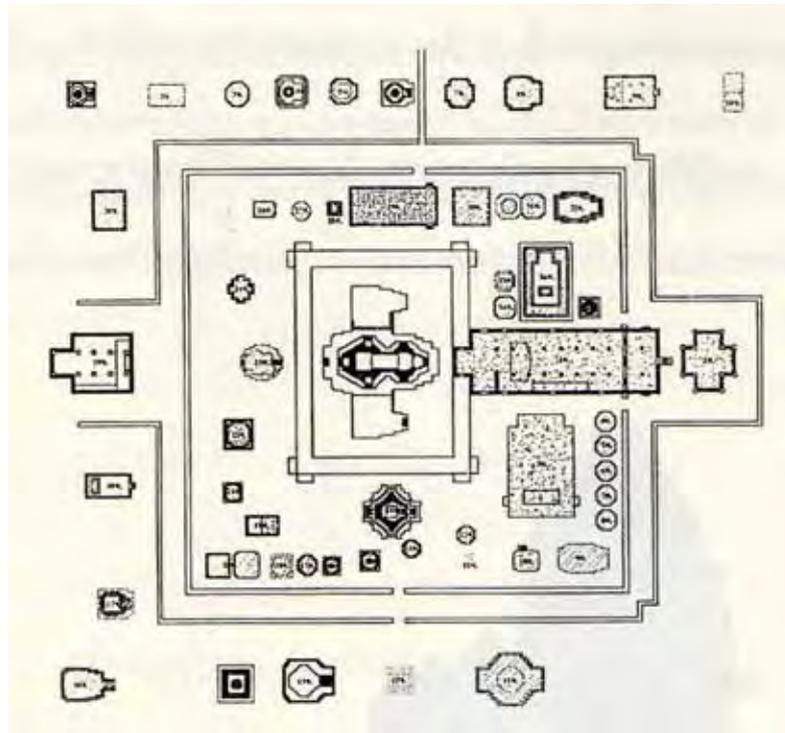
ภาพที่ 37 ปูนปั้นรูปหงส์เข้าแถวเดินแยกทางซ้ายของซุ้มที่บัวรดเกล้า ปราสาทสามยอด ลพบุรี
กำหนดอายุประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 18

ภาพที่ 38 ปูนปั้นรูปหงส์เข้าแถวเดินแยกทางขวาและทางซ้ายของซุ้มที่บัวรดเกล้า
 ปรากฏหมายเลข 16 ค. ลพบุรี กำหนดอายุประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ 19

ภาพที่ 39 ปูนปั้นรูปหงส์เข้าแถวเดินแยกทางขวาและทางซ้ายของซุ้มที่บัวรดเกล้า
 ปรากฏวัดนครโกษา ลพบุรี กำหนดอายุประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 19

แผนผังที่ 1 ปรากฏประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี มีระเบียงคดล้อมรอบ 2 ชั้น
 ที่มา : ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พัฒนาการของงานศิลปกรรมเมืองลพบุรีตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 ถึง
 พุทธศตวรรษที่ 24 โครงการย่อยที่ 3.3 “พัฒนาการศิลปกรรมสมัยก่อนกรุงศรีอยุธยาและสมัยอยุธยา
 (พุทธศตวรรษที่ 18-23)” (กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี, 2549), 8.

ภาพลายเส้นที่ 1 ปูนปั้นรูปสิงห์และเทพพนม แสดงเรื่องของป่าหิมพานต์

ที่ฐานบัวลูกฟักชั้นที่ 2 ปรากฏวัดจุฬามณี พิชณฺ์โลก สร้างราวพุทธศตวรรษที่ 21
ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, ปรากฏและลายปูนปั้น วัดจุฬามณี พิชณฺ์โลก (กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยและ
พัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2539), 29.

ภาพลายเส้นที่ 2 ปูนปั้นรูปครุฑและเทพพนม แสดงเรื่องของป่าหิมพานต์

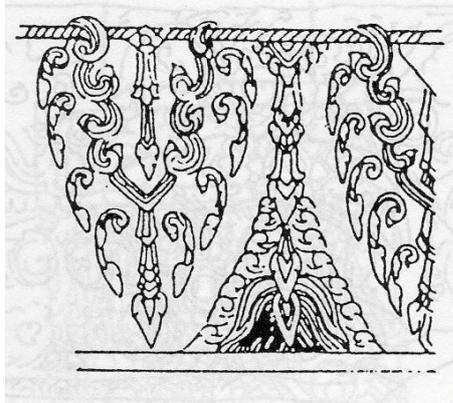
ที่ฐานบัวลูกฟักชั้นที่ 2 ปรากฏวัดจุฬามณี พิชณฺ์โลก สร้างราวพุทธศตวรรษที่ 21
ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, ปรากฏและลายปูนปั้น วัดจุฬามณี พิชณฺ์โลก (กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยและ
พัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2539), 29.

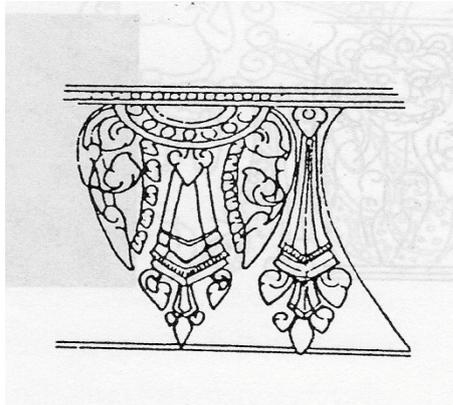
ภาพลายเส้นที่ 3 กระจกสลักหิน ศิลปะขอมแบบบาปวน-ตันนครวัด ที่ฐานปราสาทหินพิมาย
นครราชสีมา กำหนดอายุประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 17
ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, กระจกในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์, 2545), 29.

ภาพลายเส้นที่ 4 กระจกปูนปั้น ศิลปะขอมแบบบาปวน-ลพบุรี เป็นเครื่องประดับหน้าบุคคล
ที่ปราสาทสามยอด ลพบุรี กำหนดอายุประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 18
ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, กระจกในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์, 2545), 29.

ภาพลายเส้นที่ 5 เฟืองอุบะปูนปั้นที่ยอดผนังเรือนธาตุ ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ
 ลพบุรี กำหนดอายุประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ 19
 ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, กระหนกในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์, 2545), 124.

ภาพลายเส้นที่ 6 เฟืองอุบะปูนปั้นที่ประดับเสาประตูรีมูข ปราสาทประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ
 ลพบุรี กำหนดอายุประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ 19
 ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, กระหนกในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์, 2545), 124.

ภาพลายเส้นที่ 7 กระจังปูนปั้นประดับบัวรดเกล้า ปราสาทสามยอด ลพบุรี กำหนดอายุประมาณ
กลางพุทธศตวรรษที่ 18
ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, กระจังในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ : ด่านสุทธาคารพิมพ์, 2545), 29.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ – สกุล	นางอรทัย ยิ่งสูง
ที่อยู่	82/345 ถนนประชาชื่น แขวงลาดยาว เขตจตุจักร กรุงเทพมหานคร
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ.2528	สำเร็จการศึกษานิติศาสตรบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
พ.ศ.2530	สำเร็จการศึกษาจากสำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา
ประวัติการทำงาน	
พ.ศ.2531 - พ.ศ.2533	ฝ่ายบุคคล บริษัท ยูเอฟเอ็ม ฟู้ดเซ็นเตอร์ จำกัด
พ.ศ.2534 - พ.ศ.2537	ฝ่ายปฏิบัติการสินเชื่อ ธนาคารไทยท努 จำกัด (มหาชน)
พ.ศ.2538 - พ.ศ.2551	นิติกร บริษัท สำนักงานกฎหมายสยามนิติ จำกัด
พ.ศ.2552 - ปัจจุบัน	กลุ่มงานกฎหมาย ธนาคารไทยพาณิชย์ จำกัด (มหาชน)